

De filosoof

Periodieke uitgave van de Faculteitsvereniging Utrechtse Filosofiestudenten voor het
Departement Wijsbegeerte Utrecht · Jaargang 9 · Nummer 50 · februari 2011 ·
Email: de.filosoof@phil.uu.nl · Website: fuf.phil.uu.nl/de-filosoof

HET KWAAD

EXTRA DIKKE JUBILEUMEDITIE

Interview: Chris van der Heijden
Mijn held: Herman Philipse
Kwade muziek
Nieuwe columnist

Inhoudsopgave

Voorwoord

Wat is het kwaad? ▶ 3

Info

Nieuws van de medezeggenschap ▶ 4

Stelling

Kwaad, de sleutel tot succes? ▶ 5

Opinie

Ingezonden Post ▶ 6

Artikel

The notion of evil in music ▶ 8

Artikel

Misdaad en cultuur: de Russische maffia
▶ 10

Artikel

Korte bespiegeling over het kwaad ▶ 12

Strip ▶ 13

Mijn Held

Op zoek naar wijsgerige helden ▶ 14

Artikel

De stiekeme influisteraar ▶ 16

Interview: Chris van der Heijden

Grijs verleden ▶ 18

Verslag

Sociale filosofie en documentairefotografie ▶ 20

Essay

Demonische bindingen of psychiatrische stoornis? ▶ 22

Recensie

De ethiek: essay over het besef van het kwaad ▶ 23

Recensie

'... would you please sir, for my benefit, explain and justify this movie ...' ▶ 24

Verslag

Als een kaalgeplukte kip ▶ 26

Verslag

Observaties door de Spinozalens ▶ 27

Artikel

Zijn games evil? ▶ 28

Afstudeerrubriek

Kaartenhuizen ▶ 29

Columnwedstrijd

Ik ben Spartacus ▶ 30

Studentenessay

Actions and accidentality ▶ 32

FUF-activiteitenverslag

Docentenforum over immorele kunst ▶
34

Oproep ▶ 35

Nieuwe Adressen

Vanwege de verhuizing naar de binnenstad hebben er enkele adreswijziging voorgedaan. Hieronder staat alles netjes op een rijtje,

Adres van de Staf: Janskerkhof 13A

Studiepunt: Drift 13

Computerzalen: Krommenieuwegracht 80,
lokalen 1.02, 0.08, 0.09

Studievereniging FUF: 2e verdieping Drift 21

Wat is het kwaad?

DASCHA DÜRING

Sowieso een vraag die moeilijk te beantwoorden is. Dat is op zich al een interessant gegeven, gezien het feit dat het een vrij fundamenteel concept is met het oog op menselijk handelen. Het Kwaad is het uiterste van een soort standaard waar Het Goede aan de andere kant van de lijn ligt; afgezien van het feit dat deze standaard een zekere context-afhankelijke *embeddedness* lijkt te bezitten, is het ook binnen specifieke situaties moeilijk een oncontroversiële invulling aan het begrip te geven. Wat voor de één een deugd vormt, is voor de ander een ultieme manifestatie van het Kwaad (denk aan Al Qaida en 'Axis of Evil', maar ook debatten over vrijheid van meningsuiting): een gedeelde morele standaard ontbreekt. Binnen de moraalfilosofie leidt dit probleem tot tegengestelde reacties: sommigen trachten een *common ground* te vinden – hetzij op basis van vergelijkende culturele studies, hetzij door een beroep te doen op fundamenteel menselijke capaciteiten –, anderen zoeken hun heil in een soort waarderelativisme. Geen van beide strategieën biedt definitief uitsluitsel waar het om morele conflicten gaat: de laatste neemt zijn verlies al direct aan, maar de eerste kan door het zoeken naar universaliteit vaak niet inhoudelijk genoeg worden. Deze conclusie heeft binnen liberale samenlevingen

geleid tot een ontvlechting van politiek en moraal: concepties van Goed en Kwaad worden verdreven uit het politieke domein, waar zij slechts tot controversie lijken te leiden. Deze stap is niet per definitie onproblematisch: morele vooronderstellingen zijn nog impliciet aanwezig in publieke instituties, maar zijn moeilijk betwistbaar juist omdat hun morele karakter verborgen is achter een masker van politieke functionaliteit. Maar er is een nog fundamenteelere vraag te stellen: moeten we dit wel willen? Is het wenselijk de publieke sfeer te reinigen van morele overtuigingen en argumenten, terwijl deze juist zo essentieel zijn voor menselijk handelen? Als we Wittgenstein volgen in de these dat een privétaal een onzinnig idee is, kunnen we dan wel veronderstellen dat er zoiets als een privémoreaal kan zijn? Zo nee: ondermijnen we dan niet de capaciteit tot handelen bij burgers door moraal uit de politieke sfeer te elimineren? Dit lijken mij belangrijke vragen die wellicht explicieter behandeld zouden moeten worden. Dat wij problemen onderkennen bij het formuleren van een gedeeld concept van het Kwaad, betekent niet per se dat wij er binnen de publieke sfeer niet over zouden moeten spreken. Als we van angst zeggen dat we deze onder ogen moeten zien, waarom dan niet van Goed en Kwaad?

Colofon

Hoofdredactie:
Dascha Düring

Eindredactie:
Jort Blokpoel

Redactie:
Jort Blokpoel
Sebastiaan Broere
Martijn Engels
Rian Koreman
Suzanne Mannaart

Vormgeving:
Martijn Engels

De Filosoof nr. 50: oplage 500
Deadline nr. 51: april 2011
Kopij: de.filosoof@phil.uu.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen te wijzigen of in te korten.

De Filosoof is een uitgave van de FUF & het Departement Wijsbegeerte UU, Janskerkhof 13A, 3512 Utrecht

Nieuws van de medezeggenschap

Faculteitsraad

Zoals sommigen van jullie misschien nog weten, heeft de faculteitsraad vorig jaar een grote enquête gehouden onder bezoekers van de Universiteitsbibliotheek Binnenstad. Aan de hand van de resultaten van deze enquête hebben wij een advies geschreven. Afgelopen maand hebben wij een update gehad van de stand van zaken, waaruit bleek dat het grootste deel van onze adviezen is aangenomen. In het huidige deel van de bieb zijn vooral een aantal kleine, praktische veranderingen gekomen, waarvan een groot deel al een aantal maanden geleden. Er is een bank geplaatst bij de ingang, er zijn speciale printcomputers gekomen en meer kapstokken geplaatst door het hele gebouw. Onlangs zijn er ook collectiegebonden werkplekken gemaakt: plekken waar je alleen mag zitten als je boeken wilt inzien.

De belangrijkste veranderingen komen nog, als in januari 2012 het nieuwe deel van de bieb wordt geopend. Momenteel wordt de oude letterenbieb grondig verbouwd, zodat daar straks de collectie van de juridische bibliotheek kan worden gehuisvest. In dit gedeelte wordt dankzij de enquêteaanbevelingen nu vloerbedekking geplaatst, wat de geluidsoverlast aanzienlijk zal verminderen. Er komen meer (computer) werkplekken, zelfs nog meer dan gepland. Daarmee zal hopelijk de grootste klacht van de bieb, de grote drukte, grotendeels opgelost zijn.

Het is nog even een jaartje doorbijten en vroeg opstaan om een plekje in de bieb te bemachtigen, maar als het goed is zijn volgend jaar de ergste problemen voorbij. Bovendien komt er dan ook een kantine die volgens de beleidsstukken 'gezellig, modern en hip' is, zodat we niet meer pauze hoeven te houden op de grond naast de koffie-automaat. In de tussentijd gaat de Faculteitsraad onderzoek doen naar alternatieve studieplekken in de binnenstad. Daarover later meer. Voor vragen en opmerkingen, mail naar studentengleding.gw@uu.nl

Hieke van der Voort, vice-voorzitter studentengleding Faculteitsraad

(De redactie acht bibliotheekinformatie voor wijsbegeerte relevant omdat onze collectie met de staf meeverhuist naar de binnenstad in februari.)

Overleggroep Wijsbegeerte

De afgelopen weken is de OG o.a. bezig geweest met de problematiek rond computerplekken na de verhuizing. Nu, op de Uithof, zijn er meestal genoeg computerplekken voor iedereen die een computer nodig heeft. Na de verhuizing naar de binnenstad gaat dit hoogstwaarschijnlijk veranderen. Vanwege de beperkte ruimte in de binnenstad moeten wijsbegeerte-studenten computers niet alleen delen met CKI'ers maar ook met studenten van de opleiding Media- en Communicatiewetenschappen. Hier komt nog eens bovenop dat deze opleidingen voor bepaalde huiswerkopdrachten gewoon computers móeten gebruiken. Dit betekent dat filosofiestudenten onderaan de prioriteitenlijst komen te staan. Bovenaan de lijst staan werkgroeppractica van de studie's MCW en CKI, daarna zelfstudie van CKI'ers en MCW'ers en onderaan de lijst volgen de wijsbegeertestudenten. De verwachting is dat dit in de praktijk betekent dat wijsbegeertestudenten amper tot nooit kans op een computerplek hebben in de computerzalen die voor onze studies worden vrijgemaakt.

Daarnaast is er een verassend resultaat uit de deeltijd-enquête van anderhalf jaar terug gekomen: waar het departement ervan uitging dat deeltijders liever colleges op de uithof hebben, vanwege de bereikbaarheid met de auto, blijkt dat deeltijders toch de voorkeur geven aan les in de binnenstad. Om zeker te weten dat deeltijders echt deze voorkeur hebben komt er een vervolgenquête over dit specifieke onderwerp waarbij alle voor- en nadelen van les in de binnenstad ook genoemd zullen worden. Wat nog meer uit de enquête naar voren kwam, is de behoefte aan meer contacturen. Er liggen verscheidene voorstellen op tafel, zoals bijvoorbeeld een extra werkgroep voorafgaand aan het hoorcollege. Deze werkgroep kan dan wellicht in combinatie met de werkgroep van de voltijders. De behoefte aan extra contacturen kan echter overschaduwd worden door het volgende probleem.

Er is namelijk slecht (wellicht zelfs rampzalig) nieuws voor de deeltijdopleiding Wijsbegeerte. Vanwege de beoogde kabinetsplannen, vermoedt het departement dat deze opleiding zal sneuvelen in haar huidige vorm. De deeltijdopleiding moet het namelijk vooral hebben van studenten die haar volgen naast of na het afronden van hun primaire studie. Omdat deze studenten in het nieuwe kabinetsplan zeer benadeeld worden, is de verwachting dat velen niet meer voor een tweede studie zullen kiezen. De aangedragen oplossing voor dit probleem is nu om te gaan samenwerken met de Open Universiteit. Dit betekent dat hoorcolleges alleen via het internet gedownload kunnen worden.

Clint Verdonschot, studentlid Overleggroep Wijsbegeerte

Kwaad, de sleutel tot succes?

Rian Koreman, eerstejaarsstudent

‘Good girls go to heaven, bad girls go everywhere’, is het eerste wat me te binnen schiet bij het bekijken van deze stelling. Gezongen door de band Pandora’s Box en uitgebracht op het album Original Sin: toepasselijker kan het bijna niet voor dit aan het kwaad en de zeven zonden gewijde nummer. Maar terug naar de stelling. Is het kwaad inderdaad de sleutel tot succes? Het duo goed en kwaad (want wat kunnen we zeggen over het kwade zonder het goede) is eeuwenoud, maar over de inhoud van deze begrippen valt te twisten. Want wat is het kwaad eigenlijk? Wanneer we naar de geschiedenis kijken lijken we hier een vrij helder idee van te hebben. Maar de geschiedschrijving wordt altijd bepaald door de overwinnaar. Hadden de wereldoorlogen andere winnaars gekend, had het communisme de wereld veroverd in plaats van het kapitalisme, had de kolonisatie doorgezet (en zo kan ik nog even doorgaan), dan had onze geschiedschrijving, en daarmee waarschijnlijk ook onze notie van goed en kwaad, er heel anders uitgezien. Dat neemt overigens niet weg dat ‘het kwade’ bij tijd en wijle een uiterst effectief middel kan zijn om je doel te bereiken. Zo hield propaganda die de vijand zwart maakte in oorlogstijd veel totalitaire regimes stevig aan de macht. Het goede en het kwade is dus zowel cultureel bepaald, als tijdsafhankelijk. Er is echter één ding dat in alle culturen en alle tijden hetzelfde blijft: het goede overwint het kwade of zal uiteindelijk het kwade overwinnen. Dus kan ik niet anders dan concluderen dat het kwade misschien voor een kort hoogtepunt kan zorgen, maar dat alleen het goede blijvend succes kan bieden. Dus daar is het antwoord op de stelling: nee dus. Dat geldt overigens ook voor bovenstaande band, die het na één - geflopt - album voor gezien hield.

Max Khoene, buitenlandse student Researchmaster

This provocative statement, even if it is masked as a question, only allows for a straightforward rejection. As long as it is put in such generality, it almost seems to be a rhetorical question. Certainly, doing evil is not the key to general success or happiness. As social beings, we simply cannot afford to have constantly disharmonic relations to other people and the world around us, which would be an inescapable consequence of doing evil; at least in the long run.

However, things might look different if one turns to concrete scenarios. So called *Ticking Bomb Cases* uncloak the difficulties people face who want to forbid all sorts of evil actions under all circumstances. To do evil to counter greater evil might be acceptable in extreme situations. A lot more would have to be told here, but at least it is a defensible position in the debate.

Rob van Gerwen, docent Wijsbegeerte

“Succes” is een transcendentale term, een succes-term: je weet pas of je het hebt als het succes daar is. Het is geen activiteit. *Kijken* is iets doen, iets *zien* is een succes. Het ligt voor de hand dat we ons afvragen wat we kunnen doen om succes te bereiken. En omdat we vaak denken dat men er niet al te scrupuleus voor moet zijn, ligt ook de associatie met het kwaad voor het grijpen.

De sleutel tot success is, denk ik, het orkestreren van hoe anderen je zien. Alleen als dat lukt kom je weg met onscrupuleus machtsvertoon.

Ik noem alleen in het oog springende politici (maar had natuurlijk ook de bankwereld kunnen nemen): Hoe slaagt Berlusconi erin om zich boven de wet te verheffen? Iedereen associeert hem met corruptie en sex-feesten, maar Berlusconi orkestreert dat op televisie als een verdienste, niet als een kwaad. Of neem Poetin die zijn vijanden door de rechter tot lange gevangenisstraffen laat veroordelen en een miljardenpaleis bouwt—hoe komt hij daarmee weg? Door zich in sobere kleding te laten fotograferen in een 50-er jaren kamer naast een beeldbuis-tv—alsof oude Soviet-idealen hem toch voor kapitalistisch wangedrag behoeden: hoe durven we hem daarvan te verdenken?

De hamvraag ligt dus dichtbij: hoe worden deze mensen waargenomen? Vraag je af: wat zou er door jou heengaan als Poetin nu deze kamer binnen kwam?

Ingezonden Post

Het kwaad van de situatie

De naam 'Abu Ghraib' zal bij de meeste van u beelden oproepen van mensonterende foto's. Foto's van een piramide van opgestapelde naakte mannenlichamen. Foto's van een man staand op een kistje met elektrische draden aan zijn vingers en een driehoekige zak over zijn hoofd. Deze beelden zijn zo indringend, omdat ze de kwaaddoeners, de Amerikaanse soldaten, tonen met een grimas rond de mond. Er druipet een soort trots van hun gezichten. Waarom hebben ze deze foto's gemaakt? Waarom belastend bewijs tegen zichzelf creëren? De 'incidenten' zijn door de hoge ambtenaren in het Pentagon afgedaan als het werk van 'a few bad apples'. Na het lezen van *The Lucifer Effect* van Philip Zimbardo, sociaal psycholoog aan Stanford University, is deze lezing van de feiten op zijn minst uiterst dubieus te noemen.

The Lucifer Effect is een min of meer wetenschappelijke studie naar het kwaad, dat in de ogen van Zimbardo niet zozeer zijn oorsprong vindt in de mens, maar veeleer in de situatie, of erger nog: in het systeem. Het systeem als permanente ordening van de situatie. De situatie creëert de kwaadwillende mens. Het kwaad is geen objectieve macht buiten ons (waarbij de verpersoonlijking in Lucifer het meeste sprekende voorbeeld is). Centraal in het boek staat het *Stanford Prison Experiment* van Zimbardo uit de jaren '70, waarin studenten verdeeld in een groep cipiers en een groep gevangenen zo goed mogelijk het leven in de gevangenis naspelen. De kern van het experiment vormt het scheppen van een machtsverhouding. Deze wordt gecreëerd door de opsluiting van de gevangenen. De opsluiting en een aantal ordemaatregelen zijn voldoende om de cipiers de teugels stevig in handen te geven. Rebelle is van korte duur, na verloop van een dag of drie gaan de studentengevangenen zich ook als gevangene gedragen. Andersom gaan de cipiers zich ook als de stereotype bewaker gedragen. Zij worden machtsbelust, scheppen vreugde in het vernederen van de gevangenen en voeren klakkeloos bevelen van hogerhand uit. De grenzen van het toelaatbare worden zorgvuldig opgezocht en zo nu en dan overschreden. Zowel de gevangene als de cipier worden hun rol: zij beschouwen zichzelf in de eerste plaats als gevangene of cipier. Uiteindelijk wordt het experiment vroegtijdig afgebroken omwille van het welzijn van de studentengevangenen. De tafereelen die zich afspeelden in het *Stanford Prison Experiment* vertoonden gelijkenis met wat ons bekend is geworden over de Abu Ghraib gevangenis in Irak.

Hoe is het mogelijk dat mensen, zelfs diegenen met sterk ethische overtuigingen, in staat zijn mensonterend gedrag te vertonen. Het is deze zelfde vraag die menig pen tot beroering heeft gebracht over de verschrikkingen van het fascisme en de Sovjetstaat onder Stalin. Ook en juist daar veranderde de gewone - om niet met Zimbardo het woord 'goede' in de mond te nemen - burger in een monster dat de meest verschrikkelijke bevelen gaf of ten uitvoer bracht. Onverschilligheid is misschien wel de meest rake typering van het gemoed van de dader. Hoe kan het dat maar weinigen niet onverschillig worden, dat weinigen in staat zijn om in dergelijke situaties de held in zichzelf naar boven te halen? En wat als ik..? Ook ik weet niet hoe ik zou handelen. De verdienste van Zimbardo is dat hij heeft laten zien hoe bepalend de situatie en daarmee het (sociale) systeem is voor het gedrag van het individu. Het systeem, en diegenen die het systeem creëren en in stand houden, dragen de grootste verantwoordelijkheid. Het vereist een mentaliteitsomslag, en misschien zelfs wel een ander paradigma, om dit in te zien. Ons denken over verantwoordelijkheid, wat niet in de laatste plaats wordt belichaamd in ons strafrecht, is bij uitstek individueel georiënteerd. Zelf ben ik dagelijks werkzaam in het strafrecht. Ik zie helaas nog niet in hoe we op een vruchtbare wijze systemen, bestuurders en hoge ambtenaren kunnen vervolgen. Hoewel het laatste in toenemende mate gebeurt, hetgeen al mag blijken uit de oprichting en het steeds beter functioneren van diverse oorlogstribunalen in de laatste decennia.

Maar, wat als ik? Wat als ik daar stond? Het is deze vraag die - zoals verwoord door de startes in *De Broers Kamarazov* van Dostojevski als klemmende raadgeving voor diegenen die moeten oordelen - ik mij altijd zal blijven stellen.

En toch wil en moet ik blijven geloven in mijn eigen morele onschendbaarheid, in mijn vermogen om in de meest verschrikkelijke situaties mijn rug recht te houden. Waarom? Omdat het kan, er waren helden en die zullen er altijd zijn. En zijn deze voorbeelden er niet, zoals Kant al zei, om de haalbaarheid van moreel gedrag te verhogen.

Jan-Paul Verboom

Het goede als bron van het kwaad

Verkrachtingen, marteling en genocide, als de geschiedenis ons iets leert dan is het wel dat de mens slecht is. De enige manier om dit te voorkomen is de mens te leren wat het goede is en hen te onderwerpen aan behorende regels. Deze regels zijn noodzakelijk. Als de mens niet leert zijn dierlijke instincten te onderdrukken, dan zal zijn handelen enkel leiden tot geweld. De mens moet worden bijgestuurd om rationeel enkel en alleen naar het goede te streven. Een betere en mooiere samenleving, zoals: een Duizendjarig (Derde) Rijk, een agrarisch Utopia in Cambodja, een Tutsivrij Rwanda, een vrij en democratisch Irak etc.

Over het kwaad kan eigenlijk een ding zeker worden gezegd, het gebeurt altijd in naam van het "goede." De mensheid is van zichzelf niet kwaadgezind. Zij is namelijk een empathische en liefdevolle soort die juist door deze eigenschap kan zien dat iets slecht of goed is. Hume stelt in de *Treatise* dat het Goede niet te beredeneren is, voor het goede is een moral sense vereist. Bij de mens is deze moral sense, onze empathie.

Juist door natuurlijke emoties te willen vervangen door een set van regels, is de mens in staat tot enorme gruwelijkheden. Op een gegeven moment moet namelijk worden gekozen tussen de regels en de zich opdringende werkelijkheid. De regels distantiëren dan de mens van zijn natuurlijke empathie voor de ander. De mens begint de ander enkel te zien als vijand van het goede. Op deze wijze kunnen hele hordes mensen worden gemotiveerd de heidenen, de communisten of de andere stam te vernietigen. Het is ernstig, maar noodzakelijk als men ooit zijn heilige goede doel wil bereiken. Het lijkt zelfs zo dat hoe groter het beoogde goede, hoe verder men bereid is te gaan. Het doel heiligt dan immers echt alle middelen.

Om verdere gruwelijkheden te voorkomen is het misschien tijd om volledig onze empathie te omarmen, af te stappen van het negatieve mensbeeld en in te zien dat praktische ethische kennis niet te vatten is in regels, maar enkel intuïtief aangeleerd kan worden.

Olaf Meuwese

Gedicht

Een dikke klodder sperma rust op de grond

Plots herinner ik mij de lessen Human Dignity, die ik heb mogen volgen:

Waar begint de mens?

Maakt mijn drang tot masturbatie mij een mas-samoordenaar?

SM

The notion of evil in music

ØRNULF SIGERNES

While ago the editors of *De Filosoof* approached me, wondering if I could write an article on 'Muziek en het Kwaad'. To give me a little nudge in the right direction they suggested that I could take a look at Norwegian Black Metal. Being a Norwegian and having some affiliation with the genre, I thought that it would be an interesting challenge to put onto paper. After some consideration, and consolidation with fellow musicology students, I concluded that it would be an impossible article to write. I simply could not find evidence of evil in Black Metal music, I had to look at *extra musical factors* if I did want to find it.

The notion of evil in music has a long history. One example that seems to pop up quite frequently is an interval called the *tritone*, or as it is nicknamed 'Diabolus in Musica' (the devil in music). An interval is the distance between two tones played in sequence or in succession. The *tritone* spans three whole tones and is an augmented fourth or a diminished fifth. To anyone accustomed to the tonal system it has a distinct dissonant sound that wants to be resolved to a consonant sound. It is the myth attached to it that makes it an intriguing interval. It is said that the church forbade the *tritone* because they thought it was an evil interval. The myth around the *tritone* might seem a bit outdated, but it still appears to have a firm grip on the imagination of some music lovers.

The *tritone* in Heavy Metal

For some reason or another I often find myself in drunken discussions with metal fans. I have been told on more than one occasion that darkness and evil have been a manifested part of the sound of Heavy Metal since the genre's early days. One point that is often used in these silly squabbles is the first *Black Sabbath* album (1970). The first track of this album opens with a *tritone* in the guitar part. Some *Sabbath* fans claim that this riff provides evidence of the genre's evil roots. At this point in the discussion I normally sigh and start my *Diabolus-in-Musica-rant*. The *tritone* is in no way an evil interval. I have played it more than a thousand times and I have never awoken evil or had

the pleasure of meeting the Dark Lord himself. If you play a *tritone* on a piano and then try to sing it, you will discover that it is an interval that is remarkably difficult to sing. The fact that it is tricky to vocally reproduce seems to me like a reasonable explanation for why it was a 'forbidden interval'. The *tritone* was a nasty bugger to work into the sweet sonorities of early church music, so it was decided to avoid the thing completely. The *tritone* was abandoned for practical reasons and not because some silly sod thought that it could arouse evil. *Black Sabbath's* use of the *tritone* is nothing more than an amusing reference to the backwaters of music history. There is no evil to be found in the interval, this notion is culturally bound, you have to have some knowledge of music history in order to perceive the two tones as evil.

Concerned parents

The words *evil* and *music* are also hyphenated without any sign of hesitation by so-called 'concerned parents'. Various parent groups have at different times tried to protect their children against the 'evils of popular music'. One of these groups is *The Parents Music Resource Center*, with Tipper Gore (wife of Al Gore) as the *primus motor*.¹ This kind of organization claims to be protecting their children against the

"The arsoning of a medieval church, vandalization of graveyards and a brutal murder committed by a disturbed individual, were used by the Black Metal scene to draw an aura of 'authenticity' to the genre, marketing it as 'proper Metal' "

bad influences of popular music. Instead of teaching their children that there is a big world out there with differing values and moral beliefs, they enforce censorship by tackling the problem with a hard headed *out-of-sight-out-of-mind* kind of attitude. This kind of 'morally concerned parent group' tends to tier me. A group of people that I find much more interesting is social scientists, and some of them have done research on the subject. In *It's Only Rock & Roll: Popular Music in the Lives of Adolescents* Peter Christenson and Donald Roberts take a look at several different studies done on the subject of youth and popular music. By looking at separate field studies they discovered a trend: adolescents that had listed Heavy Metal as their musical preference often displayed patterns of troubled behavior. This behavior included risk taking,

¹ Garofalo, R. "Rocking Out: Popular Music in the USA", Pearson Prentice Hall (New Jersey, 2008). P. 360.

drug abuse, anti-social tendencies and poor relationships with family members. These findings can be used to speak of a ‘*heavy metal syndrome*’, but as Christenson and Roberts argue, it is more productive to speak of a ‘*troubled youth syndrome*’.² Their hypothesis is that these troubled youngsters are drawn to extreme music; it is not the music that is corrupting them. To view a musical genre as a threat to your children’s mental health seems to me like a misapprehension. You have to look for other explanations and try to understand the problem, not simplify it by blaming it on one particular musical genre.

Norwegian Black Metal

Norwegian Black Metal is filled to the brim with bad influences, and it has gotten its reputation for a perfectly valid reason. In the beginning of the 1990’s a number of tragic incidents created a rumor that the Black Metal scene used for their own benefits. The arsoning of a medieval church, vandalization of graveyards and a brutal murder committed by a disturbed individual, were used by the Black Metal scene to draw an aura of ‘authenticity’ to the genre, marketing it as ‘proper Metal’. But a few bad incidents connected to the genre say nothing about the entirety of its listeners. Most of the Black Metal fans that I know are in no way disturbed, and none of them are members of a satanic cult. My subjective experience of the Black Metal scene is backed up by a study written by the American psychologist Jeffrey Arnett. In his study on adolescents who listen to Heavy Metal he discovered that: “if anything, their religious or spiritual outlook is distinguished from other adolescents by an absence of religious belief, traditional or untraditional”, and he continues, “their very cynicism prevents them from taking the satanic messages too seriously.”³ Most of the Metal fans in his study saw the satanic theme as nothing more than a gimmick used to attract attention by provocation.⁴ In other words, the actual listeners of Heavy Metal do not take the mythologized evil projected in Heavy Metal lyrics seriously.

Extra musical factors

And then I’m back at the start. If I am to find evil in Black Metal I have to look at *extra musical factors*. A structural analysis of a typical Black Metal track shows that Black Metal is more closely related to church music than most other genres of popular music. If one were to transcribe all the melodic and harmonic movements of a Black Metal track into a

score, the study of its structural components would show that the genre follows the rules created in the *common-practice period* quite strictly. A typical Black Metal track rarely moves outside of the rules set by composers such as Hayden, Mozart and Beethoven. The genre has in fact more in common with classical music than the music of – let’s say – Britney Spears. The evil found in Black Metal can only be found in *extra musical factors* such as lyrics, stage shows and videos. My experience of the Black Metal scene then, is that they have never tried to convince me of anything, and they have never tried to sell me anything more than concert tickets. The *extra musical factors* displayed in the genre are of course referring to malevolence and the lyrics are drenched in the notion of evil – but so are Horror Movies and the poetry of William Blake. The message projected in Black Metal is of a more mythical nature, and it is used to project a type of sentiment in the music. The fans do not take this concept seriously; it’s just a part of the genres rebellious allure.

In this article I have tried to establish that the evil found in Black Metal can only be found in *extra musical factors*. This is an outdated and formalistic way of seeing things, but I did it with a purpose. The music of artist such as *Kesha*, *50 Cent* and *The Black Eyed Peas* is clearly targeted on teenagers, and the *extra musical factors* found in their music are trying to sell a message that goes far beyond traditional values. If *extra musical factors* are what is needed to find evil in music, then I would like to suggest that the silly use of mythologized evil found in Black Metal is of a far less serious nature than the message displayed in other genres of popular music... It would be ridiculous to try and convince people that Black Metal has nothing to do with evil. Just as the study of an opera entails having a long and good look at the libretto and its history, a study of popular music should also incorporate social and historical factors. To say something else would border on absurdity, and that is the point that I wanted to make. The evil found in Black Metal is located outside of the music and it is often taken more serious than it deserves to be. So concerned parents, the only advice I could give you is to turn off Q-Music and expose your children to the good-ol’ *tritones* of *Black Sabbath* – who knows, they might gain an interest in music history.

---

2 Arnett, J: “*Adolescence and Heavy Metal Music: From the Mouths of Metalheads*”, in *Youth and Society* 23 (1991). P. 79 - 98.

3 Christenson, P & Roberts, D: “*It’s Only Rock & Roll: Popular Music in the Lives of Adolescents*”, Hampton Press (New York, 1998). P. 106.

4 Christenson, P & Roberts, D: “*It’s Only Rock & Roll: Popular Music in the Lives of Adolescents*”, Hampton Press (New York, 1998). P. 107.

Misdaad en cultuur: de Russische maffia

DINA SIEGEL

In de criminologie wordt 'kwaad' vooral geassocieerd met 'crimineel', met de gewetenloze seksdelinquent, gewelddadige mensenhandelaar of moordlustige afperser. Van buiten af wordt maffia vaak gezien als een klassiek voorbeeld van wreedheid en onzedelijkheid. Maar wat gebeurt er binnen de criminele organisatie, hebben de maffiosi misschien ook hun eigen normen en waarden, wat zijn de codes van gedrag en regels tussen de criminelen onderling, of in andere woorden, wat is de 'cultuur van criminelen'? En is het imago van kwaad, van maffia, overal in de wereld hetzelfde? Ik wil deze vraag proberen te beantwoorden vanuit een cultureel criminologische analyse van de cultuur binnen een specifieke criminele organisatie. Dit doe ik onder meer op basis van de data verzameld tijdens mijn onderzoek naar de Russische Maffia.

In de culturele criminologie staat de verhouding tussen misdaad en cultuur centraal. Zoals Mike Presdee in zijn klassieke boek *Cultural Criminology and the Carnival of Crime* (2000) stelt: "Crime and violence seem to saturate all of life to the extent that there seems nothing else" (p.3). Culturele criminologie legt het accent op percepties en fenomenen, maar ook op menselijke gevoelens: angsten, fascinatie met misdaad, paniek, opwinding, woede, vernedering, wanhoop en bewondering.

De cultuur van de Russische professionele criminelen, *vory v zakone* (dieven in de wet), die ontstond in het begin van de 20ste eeuw, was in de eerste plaats gebaseerd op de zogenaamde 'geheime code', een ongeschreven handleiding voor crimineel gedrag, waarin leiderschap, economische zelfstandigheid, maar ook morele vragen over de onderlinge omgang geregeld werden. Deze code verbood de *vory v zakone* om in de maatschappij te werken, om namens de staat de wapens op te nemen en om deel te nemen aan het juridisch systeem, als slachtoffer noch als getuige. Wie een periode in de gevangenis doorbracht, zag zijn status stijgen. In de gevangenis werd *vor* (*de dief, red.*) meestal ingewijd in een speciaal initiatieritueel, waarbij hij een eed moest afleggen en werd getatoeëerd. De tatoeages van de *vory* werden ontleend aan traditionele Russische landschappen met kloosters en berkenbomen en aan Russische iconen. Deze beelden werden omgevormd tot een clandestiene sociaal-politieke taal die alleen door ingewijden begrepen werd. De tatoeages konden gelezen worden als het curriculum vitae van een crimineel en de geheime codes bevestigden zijn positie in de hiërarchie,

zoals bijvoorbeeld sterren op de schouders en knieën, een symbool van de hoogste rank. Het Goelagsysteem (een netwerk van strafkampen en gevangenis) was van cruciaal belang voor het voortbestaan van de *vory* en ideaal voor de verspreiding van de regels, het leggen nieuwe contacten, en de controle op naleving van afspraken over verdeling van territorium en activiteiten binnen en buiten de gevangenis.

Vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw zagen de *vory v zakone* hun activiteiten als een vorm van sociaal protest, gebaseerd op de *vorovskaja ideja* - letterlijk: het dievenidee -, een ideologie van verzet en non-conformisme ten opzichte van de bestaande sociale orde. Hun 'idealisme', gebaseerd op hun onwil zich aan het Sovjetsysteem aan te passen, bezorgde hun een heroïsche status. In ondergrondse kunst, literatuur en muziek was *vor v zakone* vaak de held en het imitatiemodel, ondanks zijn gruwelijke daden.

De figuur van de criminele leider werd in de Sovjet Unie sterk geromantiseerd. Isaak Babel schreef Benja Krik, gebaseerd op Japontsjik, de beroemde gangster van Odessa, en Loebka Kazak, de koningin van de smokkelaars. Ook andere Russische schrijvers romantiseerden dieven en hoeren. De *staryi blagorodnyi vorovskoyi mir* (de oude nobele wereld van de dieven) werd geïdealiseerd. Legendes deden de ronde over de heldhaftige daden van professionele boeven: ze waren niet corrupt, ze gedroegen zich als edelen, en, bovendien, ze hielden hun woord, in tegenstelling tot de corrupte vertegenwoordigers van het Sovjetapparaat. In het gehate regime werden zij helden ondanks het feit dat ze criminelen waren. Kwaad fascineert mensen, en de kwaaddoeners (criminelen) hebben daarvan geprofiteerd in het dictatoriale Sovjetregime.

Een totaal ander beeld over de Russische maffia ontstond echter in het Westen, waar de Russische maffia werd gezien als een van de meest gewelddadige vormen van georganiseerde misdaad ter wereld, gevormd onder onmenselijke condities in het penitentiaire systeem van de Sovjet Unie. De angst bestond dat de maffia -na de hervormingen in de jaren 1990 - zijn werkterrein zou verleggen naar Europa en Amerika. Na het verdwijnen van het rode gevaar zou er uit Rusland een nieuwe dreiging komen die veel slachtoffers zou maken: de Russische Maffia. De benaming op zichzelf had een welhaast mythische status bereikt. Het woord alleen al deed mensen beven.

Met het romantische beeld van de *vor v zakone* in Rusland aan de ene kant en een gevreesd imago van de Russische maffia in Nederland aan de andere kant,

begon ik mijn eigen etnografisch onderzoek in Amsterdam in 1999, dat tot 2003 duurde. Wat mij al snel duidelijk werd, was dat de Russische georganiseerde misdaad in Nederland in het begin van de jaren 2000 niet bestond uit vertegenwoordigers van de traditionele *vory v zakone*, maar uit leden van de *nouveau riche*, de zogenaamde ‘Nieuwe Russen’, die hun geld in korte tijd hadden verdiend tijdens de hervormingen en de privatisering onder Gorbatsjov. Hun ideeën, normen en gedrag hadden weinig te maken met de traditionele Russische criminele wereld. In Amsterdam, - zo werd mij gaandeweg duidelijk - was de Russische georganiseerde misdaad bezig met het witwassen van misdaadgeld via investeringen in onroerend goed. Er was geen sprake van geweld, afpersing of diefstal: traditionele activiteiten van de *vory v zakone*. Dit alles was volstrekt in tegenspraak met het beeld dat overal ter wereld, ook in de Nederlandse media, werd gepresenteerd. Daar werd voortdurend gesproken over infiltratie door de ‘Russische maffia’, in de klassieke zin van het woord.

De media waren er ook van overtuigd dat Nederland een aantrekkelijk terrein vormde voor de activiteiten van de Russische maffia. Uit mijn onderzoek bleek echter dat Russische criminelen Nederland beschouwden als een klein en onbelangrijk landje, een

‘maffiovrije zone’, dat alleen geschikt was om buiten het bereik van rivalen te blijven, te ontspannen, dure huizen te kopen en te genieten van het verdiende kapitaal.

De traditionele *vory v zakone* vestigden zich liever in Frankrijk, Duitsland of Israël, waar veel meer Russische immigranten leven en waar rijke zakenlui afgeperst of beroofd kunnen worden. Een van de uitdagingen van mijn etnografische studie bestond uit het in kaart brengen van de verschillen tussen beeld en werkelijkheid en het verklaren van de discrepantie tussen die twee. Het was interessant om allerlei mythen over de activiteiten van die griezelige Russische maffia in Nederland tegen het licht te houden. De Maffia in Nederland was niet de traditionele Russische maffia van de *vory v zakone*, die aan de ene kant als moreel verwerpelijke gewetenloze criminele organisatie gezien kan worden, maar aan de andere kant haar eigen morele regels, idealen en codes van gedrag had. Deze ‘echte’ *vory v zakone* kwamen niet naar Nederland.

Prof. dr. Dina Siegel is hoogleraar Criminologie aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Korte bespiegeling over het kwaad

ERNST-OTTO ONNASCH

De vraag naar het kwaad ofwel die naar de oorsprong van het kwaad is misschien wel net zo oud als de mens die reflecteert over zijn eigen bestaan. De Genesis van de Bijbel bevat een van de invloedrijkste verhalen over de oorsprong van het kwaad. Wijsgerig urgent werd het probleem van het kwaad met de Verlichting en haar onstuitbare optimisme met het oog op de mensheidsontwikkeling. Gottfried Wilhelm Leibniz heeft nu alweer 300 jaar geleden zijn beroemde *Essais de théodicée sur la bonté de dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal* (1710) aan dit onderwerp gewijd. De discussie die dit boek in de eerste jaren na zijn verschijnen losmaakte, was vooral van theologisch-filosofische aard. Het zou tot 11 november 1755 duren dat de discussie over het kwaad in een geheel andere stroomversnelling kwam. Op deze dag vond de verschrikkelijke aardbeving in Lissabon plaats met ontelbare slachtoffers. Mannen, vrouwen, en jonge kinderen werden bedoven onder het neerstortend puin: een soort 9-11 van de 18de eeuw. Het verschil tussen de aardbeving en 9-11 is dat de laatste een aanslag op de Westerse waarden was, terwijl Lissabon een aanslag op het geloof in een goede God betekende die onze wereld bestuurt. De grote vraag die destijds opkwam was: Hoe laat zich Gods goedheid verenigen met de verschrikkingen die de door God gestuurde natuur in Lissabon aanrichtte onder goede en dus gelovige christenen?

Een maand na de aardbeving publiceerde Voltaire zijn *Poème sur le desastre de Lisbonne* enkele jaren later gevolgd door zijn beroemde satirische roman *Candide ou l'optimisme* (1758). Hierin stelt Voltaire het optimisme van Leibniz in het bijzonder, maar dat van de Verlichting in het algemeen op vernietigende wijze aan de kaak. Vernietigend vooral daarom omdat het resultaat van zijn bespiegelingen eigenlijk hierop neerkomt dat helemaal niet kan worden uitgesloten dat de duivel ofwel het kwaad in de mens zelf zit. De mens, dat wil zeggen het lichaam ven de mens be-

hoort eveneens tot de natuur, waarom de mens om principiële redenen niet goed kan zijn. Hierdoor komt Gods providentie ten aanzien van de natuur, maar ook ten aanzien van den mens onder grote druk te staan. Immanuel Kant zou deze gedachte in zijn *Religion innerhalb der Grenzen der Vernunft* (1793) vatten in de beroemde metafoer van het "radicale kwaad". Omdat onze handelingsmotieven zowel door de morele wet als door onze natuurlijke neigingen worden gestuurd, maar wij geen volledige inzage in de natuur hebben, kunnen wij uiteindelijk niet weten of onze handelingen uiteindelijk niet toch ook zijn ingegeven door neiging en daardoor niet meer als moreel kunnen worden geïdentificeerd.

Het is opvallend dat geen van de invloedrijke auteurs van de 18de eeuw proberen de oorsprong van het kwaad te begrijpen. Het bestaan van het kwaad wordt aangenomen als een feit. En ten aanzien van dit feit is het nodig het rationeel verdedigbare goede, bijvoorbeeld in de vorm van God, te rechtvaardigen. Leibniz' *Essais de théodicée* vormen zo'n rechtvaardiging. Volgens Leibniz heeft God voordat hij de wereld schiep uit alle mogelijke werelden – die hij vanwege zijn almacht kon overzien – de best mogelijke uitgekozen om te scheppen. Voor ons mensen is het niet altijd gemakkelijk in te zien dat deze wereld de beste van alle mogelijke werelden is, maar voor een ieder die een rotsvast vertrouwen in de goede bedoelingen van God heeft, is dat geloof op te brengen. In een zekere zin zou je kunnen verdedigen dat het kwaad bij Leibniz zijn oorsprong heeft in het feit dat de wereld weliswaar door God bestuurd wordt, maar dat deze zelf uiterlijk is aan God. Als schepsel is de wereld niet God. De ontbrekende identiteit of de differentie tussen God en wereld zou men vervolgens al de oorzaak voor het kwaad in het element dat niet God zelf is kunnen aanmerken.

Toch is er meer aan de hand. De kritiek van Voltaire op Leibniz en de Verlichting is niet alleen een

kritiek op een naïeve theologie, op de keper gezien is het ook een frontale aanval op de almacht van de rede. Abstraheren we namelijk van een eventuele schepper van deze wereld dan blijft binnen de grenzen van een wetenschappelijk wereldbeeld staan dat we de wereld als door en door rationeel moeten verstaan. Zonder een op rationaliteit gestoelde wereld zouden de claims van de moderne wetenschap en dan natuurlijk vooral van de natuurwetenschappen geen basis meer hebben. Dat de natuur a priori of a posteriori een minimale vorm van rationaliteit moet belichamen, moeten zowel empiristen als rationalisten voor de kenbaarheid van de natuur vooronderstellen. De crisis van de rechtvaardiging van de goedheid van God ten aanzien van het kwaad, wordt al snel ook een crisis van de legitimatie van de rationaliteit ten aanzien van het niet-rationele, dat wil zeggen van iets dat zich aan de rede

onttrekt. Dit is het kwaad. Het kwaad is dus niet alleen een steen des aanstoets voor de theologie, maar a fortiori ook voor al onze opvattingen die hun grond in de rede hebben. Voor de verdediging van deze laatste opvatting is weliswaar geen theodicee nodig, maar wel wat ik noem een ratiodicee: een rechtvaardiging van de rede ten aanzien van het bestaan van het principieel niet redelijke of van het kwaad. Deze rechtvaardiging kun je lezen in de filosofie van de Idealisten Hegel en Schelling.

Wie accepteert dat het kwaad bestaat, staat met deze acceptatie voor de veel grotere vraag van de rechtvaardiging van al datgene dat niet tot het domein van het kwaad behoort, zoals God of de rede. Wij staan blijkbaar toch nog met beide benen in de Verlichting.

Strip

The three worst inventions of mankind

1. Guns

2. Nuclear Bomb

3. Leibniz' Monadology

MARTIJN ENGELS

Op zoek naar wijsgerige helden

HERMAN PHILIPSE

Nederland kent nauwelijks wijsgerige helden. Voor zover ze te vinden zijn, waren ze van buitenlandse afkomst, zoals Baruch Spinoza en René Descartes. Terwijl Spinoza in Amsterdam geboren werd als zoon van Portugees-Joodse immigranten, besloot Descartes bewust om naar de Nederlanden te verhuizen, hetgeen hij deed rond de jaarwisseling 1628-29. Wat bewoog hem tot deze voor een Franse edelman verrassende stap?

Biografen tasten wat dit betreft nog steeds in het duister. Een brief van 5 mei 1631 aan zijn vriend Jean-Louis Guez de Balzac, zou enig licht kunnen werpen zowel op de vraag waarom Nederland geen wijsgerige helden kent, als op de vraag wat de latere wijsgerige heros René Descartes zo aantrekkelijk vond in Amsterdam.

In deze brief doet Descartes een poging om Balzac, die besloten heeft zich uit het Franse hof terug te trekken, ertoe over te halen naar Amsterdam te verhuizen, in plaats van naar het een of andere Franse kasteel of klooster. In de volgende onvergetelijke zin vergelijkt Descartes dit landelijke leven dan met zijn situatie in Amsterdam: "Au lieu qu'en cette grande ville où je suis, n'y ayant aucun homme, excepté moi, qui n'exerce la marchandise, chacun y est tellement attentif à son profit, que j'y pourrais demeurer toute ma vie sans être jamais vu de personne". (Hier in deze grote stad waar ik ben, is er geen mens, behalve ik, die geen handel drijft, iedereen hier is zo gericht op zijn winst, dat ik hier mijn hele leven kan wonen zonder door iemand gezien te worden. – red.)

Het feit dat Holland geen wijsgerige helden telt, omdat "chacun y est tellement attentif à son profit", stond ook in mijn studententijd nog als een paal boven water. Geen wonder dus dat ik, in die romantische leeftijd tijdens welke men nog naar helden zoekt, meende mijn geluk in het buitenland te moeten gaan beproeven, in de hoop daar een wijsgerige held te vinden.

Zo vertrok ik, na mijn doctoraal in de rechten, in de winter van 1973-74 naar Oxford. Het bleek er knus en gezellig in zo'n College, maar bijster koud. De mijnwerkersbonden waren 16 weken lang verwickeld in een verbeterde conflict met de conservatieve regering van Ted Heath, waardoor de productie van steenkool geheel tot stilstand kwam en het in de bibliotheek van mijn College niet warmer werd dan 6 graden Celsius. Pas op 11 maart begon de steenkoolfabricatie weer.

Natuurlijk deed de lichamelijke koude niets af aan het

geestelijke vuur dat Oxford in mij ontstak. Ofschoon ik als tijdelijke student terecht kwam in een uiterst middelmatig College, bleek Terence Irwin, die toen aan Harvard werkte als *assistant professor* maar een *sabbatical* had in Magdalene College, bereid mij als *tutor* te begeleiden. Gezien zijn *sabbatical* was ik zijn enige student, en hij was zo genereus om in plaats van het gebruikelijke uurtje *tutorial* elke week een halve middag met mij te discussiëren over mijn veel te lange essays, die gingen over onderwerpen uit de Amerikaanse filosofie van Peirce tot Quine.

Terry Irwin speelde in die Oxfordse maanden, ik was toen tweeëntwintig, zeker de rol van een held voor mij. Hij werd op 21 april 1974 zevenentwintig, had gestudeerd aan Magdalene College, Oxford, was in 1973 gepromoveerd bij Vlastos te Princeton, en zag er toen uit als een jonge bleke Byroniaanse god, die zojuist was ontsnapt uit een romantisch toneelstuk. Natuurlijk had ik in Leiden,

waar ik behalve rechten ook wijsbegeerte studeerde, onderwijs in de analytische filosofie genoten. Analytische filosofie werd te Leiden ge-

doceerd door de uitstekende hoogleraar Gabriël Nuchelmans, die er in 1969 een helder overzicht over publiceerde als *Aula pocket no 405*.

Nuchelmans behandelde de analytische wijsbegeerte echter als een historicus. Hij wist wat belangrijke filosofen gedacht hadden maar ontwikkelde zelf geen eigen systematische gedachten of argumenten. Dit laatste was evenwel juist wat een wijsgerige *tutor* je in Oxford probeerde bij te brengen. Met warmte in het hart herinner ik mij de uitgesponnen discussies die mijn toenmalige held Terence Irwin met mij voerde. De argumentatieve degen hanteerde hij met grote elegantie, telkens geamuseerd toestotend wanneer mijn verdediging zwakke plekken vertoonde. Zoals een echte held betaamt, was Terry ook genereus en grootmoedig. Zodra hij zag dat ik het debat ging verliezen, toonde hij mededogen en hielp me weer op de been.

Heel wat minder elegant ging Richard Hare te werk, de invloedrijkste Engelse (meta-)ethicus in mijn studententijd. In zijn seminars werden vaak boeken van hemzelf besproken en ik ging naar de eerste bijeenkomst van een werkgroep over *Freedom and Reason*. Tijdens die sessie hield Hare een korte inleiding en vroeg aan de studenten wie de introductie voor de volgende week wilde verzorgen over een hoofdstuk van zijn boek. Tot mijn verbazing nam niemand het initiatief. Zoals zou blijken, kenden de Engelse studenten Hare beter dan de onwetende buiten-

"Zoals een echte held betaamt, was Terry ook genereus en grootmoedig."

lander die enkele dagen daarvoor in Oxford was aangekomen. Enigszins gegeneerd vanwege mijn onwillige medestudenten, verklaarde ik me bereid om de voordracht te houden en bereidde een kritische analyse voor van het hoofdstuk over *Descriptive Meaning*. De week daarop bleek dat mijn medestudenten wijzer waren geweest dan ik. Zonder enige humor en met een nogal fanatieke stijl boorde Hare al mijn kritiekpunten de grond in. Mijn held is hij nooit geworden, ook al nodigde ik hem later een keer uit voor een gastcollege in Leiden.

Tijdens die paar maanden in Oxford passeerden talrijke wijsgerige helden de revue, die ik echter niet persoonlijk leerde kennen. Zo liep ik college bij de kettingrokkende en op hoge snelheid geestig voort-ratelende Alfred Ayer, bewonderde ik het vermogen van Isaiah Berlin twintig synoniemen voor een woord in een zin te vlechten, waarvan Jerry Cohen later zo'n prachtige parodie kon geven als geboren *stand-up comedian*, luisterde geboeid naar de colleges van David Pears, die zo snel sprak dat een Amerikaanse vriend van mij, een priester uit de familie Kennedy, het niet kon volgen, hoorde een gastcollege van Quine en een gastcollege van Davidson, beluisterde de *John Locke Lectures* van Saul Kripke, en was buitengewoon geboeid door de colleges van Bede Rundle in Trinity College, die door de meeste studenten zo saai gevonden werden dat er na twee weken nog slechts drie overbleven, waaronder ik. Voorts las Peter Strawson voor uit eigen werk, voorafgaande aan publicatie ervan, en bezocht ik nog talrijke andere colleges, terwijl ik in de avonduren aan mijn doctoraalscriptie wijsbegeerte voor Leiden werkte of genoot van debatten in de Oxford Union, waarvan ik lid geworden was omdat zich daar de enige verwarmde bibliotheek bevond.

In Oxford hoorde ik dus vele wijsgerige helden, in een wat losse betekenis van de term, maar van heldenverering was in het Britse klimaat geen sprake. Men aanbad niet de "grote filosofen", want alles draaide om analyse en argumenten. Dit bleek in Parijs geheel anders te zijn. Na de provincieplaatsjes Leiden en Oxford verlangde ik naar een wereldstad. In september 1974 deed ik mijn doctoraalexamen wijsbegeerte in Leiden *cum laude* en vertrok naar Parijs met een beurs voor twee jaar van de Franse staat. Mijn "maître d'études" was de filosoof Immanuel Levinas, voor wie ik grote genegenheid heb opgevat, en die mij het werk van Edmund Husserl leerde waarderen, waarop ik later gepromoveerd ben.

De Franse wijsbegeerte is sterk modegevoelig. In mijn Parijse tijd van 1974-6 werden door de studenten vooral twee filosofische drie-eenheden aanbeden, de zogenaamde *Trinité de la Suspicion*, bestaande uit Marx, Nietzsche, en Freud enerzijds, en "Les Trois H", bestaande uit Hegel, Husserl, en Heidegger anderzijds. Hoe dit allemaal te verklaren is, kan ik hier helaas niet uitleggen. Laat ik slechts over één episode berichten die mijn neiging tot het vereren van wijsgerige helden ernstig heeft aangetast.

Tijdens mijn eerste jaar in Parijs woonde ik in een studentenkamer boven het Institut Néerlandais, hetgeen

als voordeel had dat ik de vergaderruimtes van dat instituut gratis kon reserveren. Dat bracht me op het idee een wijsgerig studentendispuut te stichten, dat aan de ENS en Paris IV-Sorbonne, waar ik studeerde, niet bestond. Als mentor vroeg ik de hoogleraar Henri Birault, die vooral bij de vrouwelijke studenten buitengewoon populair was. Eens per maand hadden we een dispuutavond, waarna we rond elf uur gingen dineren bij de oude hallen, die toen juist waren afgebroken, terwijl de omringende hoerenbuurten die de vrachtwagenchauffeurs hadden bediend nog bestonden. Elegante dames flaneerden er 's nachts rond op zoek naar cliëntèle, hetgeen op Birault een onweerstaanbare aantrekkingskracht leek uit te oefenen.

Ik leerde Birault dus tamelijk goed kennen, zodat ik er niet voor terugschrok in het grote *amphithéâtre* van de Sorbonne, waar hij college gaf voor zo'n driehonderd studenten, soms op te staan om een vraag te stellen, wat in Parijs niet gebruikelijk was. Na Levinas en Jean Beaufret was Birault één der eersten die in Frankrijk het werk van Heidegger introduceerden, en in 1974-5 gaf hij college over "Nietzsche et Heidegger". Bij een lange uiteenzetting over de doctrine van de *Wille zur Macht* vol retorische hoogstandjes ging ik me op een goed moment zo vervelen dat ik in de van sigarettenrook doorwalmdde zaal opstond en vroeg of Birault dacht dat deze doctrine enig waarheidsgehalte bezat. Ik waagde het zelfs de zinvolheid ervan te betwijfelen. Immers, wanneer men zegt dat "alles" wil tot macht is, is dit ofwel onwaar, ofwel het woord 'macht' verliest zijn betekenis.

Birault bleek geen idee te hebben van dit soort analytische argumentaties. Ik herinner me nog scherp het begin van zijn antwoord: "Votre camarade Hollandais (studenten noemden elkaar 'camarade') vous donne maintenant un brevet d'une naïveté philosophique considérable..." Immers: ik gebruikte de term 'waarheid'. Had Nietzsche niet overtuigend laten zien dat waarheid niet kan bestaan? Zo ging de uiteenzetting over de *Wille zur Macht* naadloos over op een diatribe tegen het waarheidsbegrip, dat niets anders zou verhullen dan allerlei machtsverlangens. Mijn verveling steeg ten top, en terugwandeland langs de oever van de Seine besloot ik nooit meer te luisteren naar het kritiekloos napraten van zogenaamde "grote filosofen". Ook Birault werd nooit een held voor mij, ofschoon zijn retorische gaven ongeëvenaard waren.

Wat is dat nu eigenlijk: een wijsgerige held? Met het normen van enkele toevallige (tegen)voorbeelden uit mijn eigen studententijd kan die vraag toch niet beantwoord worden! Op zijn minst is een diepgravende Socratische dialoog over dit onderwerp noodzakelijk. En die eindigt wellicht met de conclusie dat we het allemaal niet weten. Dit lijkt me dus een goed moment om het woord terug te geven aan de redactie, temeer daar ik het aantal mij toegemeten woorden reeds schandelijk heb overschreden. (*Ingekorte versie, red.*)

Herman Philipse is Universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht

De stiekeme influisteraar

MARTHA FREDERIKS

Amuletten met Koranteksten, handjes van Fatima om de hals of in de auto, kettinkjes van oogkralen (eye-beads) of magische brouwsels, gemaakt van water vermengd met van leitjes afgewassen Koranteksten... Mijn Afrikaanse moslim vrienden kenden een veelheid van manieren om zich te beschermen tegen het kwaad. Hoewel noch de Koran noch de islamitische theologie (kalam) zich uitgebreid met 'het kwaad' bezighouden, was de gewone man in de straat in West Afrika er zich maar al te zeer van bewust. Je wist immers maar nooit wat voor gevaren er aan heksen, vloeken of het kwade oog op de loer lagen. En daarom was het maar beter geen risico's te nemen, aldus mijn tuinman. God mocht dan wel almachtig zijn, het was toch beter je expliciet te beschermen tegen de vele dreigingen die zich tussen hemel en aarde bevonden. Vandaar de amuletten, de handjes van Fatima en de magische drankjes voor mens en dier.

Veel orthodoxe moslims bekijken deze gebruiken met de nodige afkeur en de meer striktere onder hen veroordelen dit soort praktijken als bijgeloof of shirk (afgoderij)¹. Toch ligt de oorsprong van dit soort gebruiken in de Koran zelf. De laatste twee soera's in de Koran, soera 113 en 114, reiken formules aan die bedoeld zijn om bescherming te bieden tegen allerlei vormen van kwaad. Soera 113 stelt:

113 In de naam van God, de erbarmer, de barmhartige. ¹ Zeg: "Ik zoek bescherming bij de Heer van de ochtendschemering ² tegen het kwaad dat Hij geschapen heeft ³ en tegen het kwaad van de donkere nacht wanneer hij aanbreekt ⁴ en tegen het kwaad van haar die op de knopen blazen ⁵ en tegen het kwaad van een jaloerse wanneer hij jaloers is."²

Soera 113 en 114 worden al van oudsher gebruikt als incantatie ter bezwering van het kwaad.³ Van het uitspreken van een incantatie is het maar een kleine stap

naar de veronderstelling dat ook de fysieke aanwezigheid van de tekst bescherming biedt tegen kwaad. Die fysieke aanwezigheid neemt dan bijvoorbeeld de vorm aan van in amuletten verpakte Koranteksten die op het lichaam worden gedragen. Nog een kleine stap verder is het gebruik om een bijzonder krachtige soera met krijt op een leitje te schrijven en de geschreven tekst vervolgens af te wassen met water en dit water te drinken. Zo dringt de magische bescherming van de tekst in het hele lichaam door.⁴

De Koran noemt een groot aantal gedaanten waarin het kwaad zich manifesteert: van jaloezie (soera 113:4) tot magie (soera 2:102), van menselijke ongehoorzaamheid (soera 38:83) tot de donkere dreigingen in de nacht (soera 113:3). De Koran vermeldt ook dat het kwaad zich soms verpersoonlijkt in de vorm van Gods tegenstander en kwade genius bij uitstek: Iblies (soera 7:16).

Kwaad is echter eerst en vooral een term die geassocieerd wordt met iets wat mensen doen. Kwaad is in essentie namelijk: ongehoorzaamheid aan God en zijn weg; iets waar mensen, aldus de Koran, voortdurend toe geneigd zijn en waar ze hun leven lang tegen moeten strijden (soera 12:53). Daarnaast zijn er mensen en andere wezens zoals de jinn die anderen moedwillig schade berokkenen (soera 113:4). Tegen dat kwaad kunnen mensen zich beschermen door bij God protectie te zoeken. De bron van alle kwaad is echter Iblies, een gevallen engel⁵ die volgens de Korantekst weigerde God te gehoorzamen toen deze hem gebod voor de mensen te buigen. Soera 7 vertelt:

¹¹ Wij [God] hebben jullie [de mensen] geschapen en vervolgens gevormd. Toen zeiden Wij tot de engelen: "Buigt eerbiedig neer voor Adam." En zij bogen zich eerbiedig neer, behalve Iblies, die niet behoorde bij hen die zich eerbiedig neerbogen. ¹² Hij [God] zei: "Wat weerhoudt jou, dat jij je niet eerbiedig neerboog

¹ Letterlijk betekent shirk het associëren van dingen met God of het geven van partners aan God. Het woord wordt ook gebruikt voor het creëren en vereren van goden of machten naast God of andere zaken die afdoen aan de eenheid en uniekheid van God. Shirk wordt gezien als een van de ergste overtredingen in Islam. Zie bijvoorbeeld F.M. Denny, *An Introduction to Islam*, London: Collier Macmillan Publishers 1985, 342-343.

² De gebruikte Koranvertaling is van Fred Leemhuis, *De Koran*. Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands door Fred Leemhuis, Houten: Fibula 2000.

³ W.M. Watt, *Companion To The Qur'an*, Oxford: Oneworld Publications 1994, 333-334.

⁴ Zie bijvoorbeeld A.O. El-Tom, 'Drinking the Qur'an. The meaning of the Koranic verses in Berti erasure' in: J.D.Y. Peel en C.C. Steward, *Popular Islam South of the Sahara*, Manchester: Manchester University Press 1985, 414-431; M.T. Frederiks, *We Have Toiled All Night. Christianity in The Gambia 1456-2000*, Zoetermeer: Boekencentrum 2003, 124-128; G.L.A.M. Mommersteeg, *In De Stad van de Marabouts*, Amsterdam: Prometheus 1998.

⁵ De Korantekst is niet eenduidig in haar beschrijving van Iblies, die soms als gevallen engel, soms als een jinn wordt geschetst. Zie bijvoorbeeld R.E. Miller, *Muslim Friends, Their Faith and their feelings. An introduction to Islam*, Hyderabad: Orient Longman 2000, 170-172.

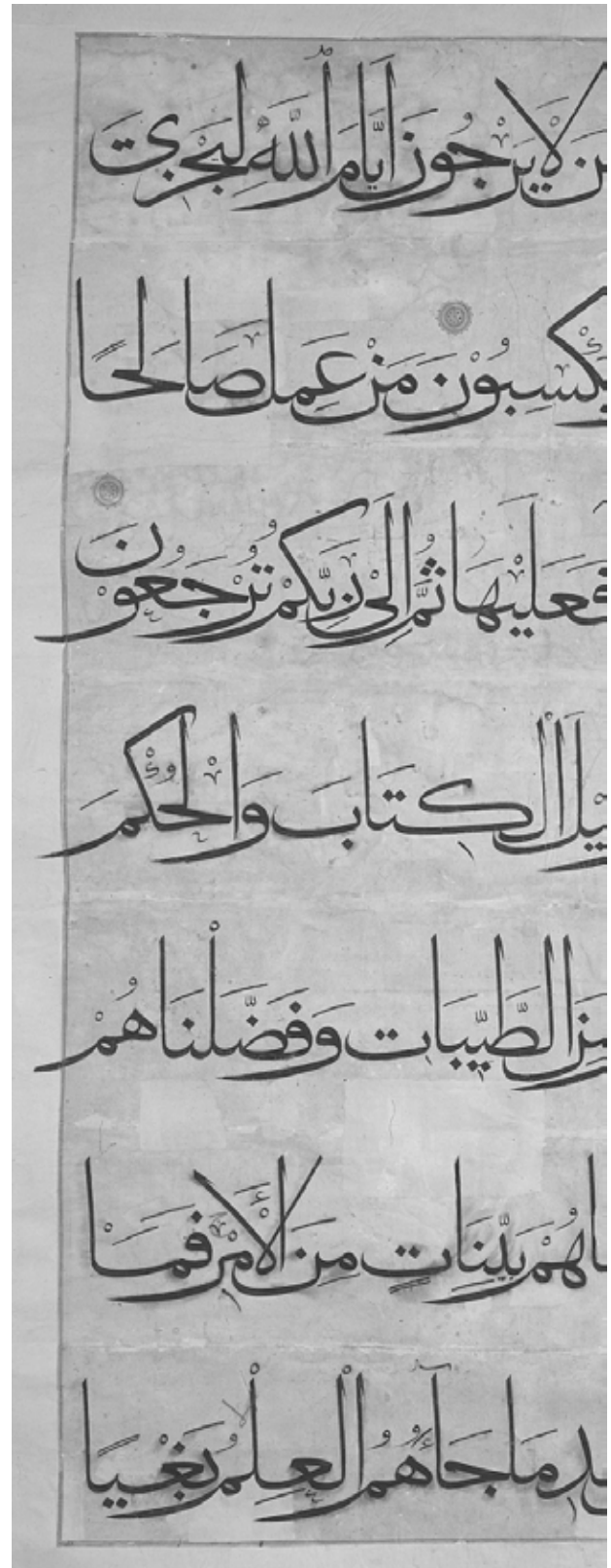
toen Ik je dat beval?” Hij zei: “Ik ben beter dan hij, U hebt mij uit vuur geschapen en hem hebt U uit klei geschapen.”¹³ Hij zei: “Daal hieruit af. Het past jou niet je hoogmoedig te gedragen. Ga dus hieruit weg.”

Iblies' ongehoorzaamheid aan God leidde tot zijn verdrijving uit de hemel. Als wraak op de mensheid die de aanleiding voor deze verdrijving uit de hemel vormde, besloot Iblies daarop, aldus het vervolg van soera 7, de rest van zijn leven te wijden aan het verleiden van de mensheid tot het kwaad. Al bij het eerste mensenpaar – Adam en zijn vrouw Hawah – vertelt soera 7, was hij succesvol. Zijn verleidingen leidden tot menselijke ongehoorzaamheid aan God, die hun verdrijving uit de tuin tot gevolg heeft.

Na Iblies' oefenpoging op eerste mensenpaar zijn nog vele mensenkinderen onder de verleidingen van Iblies bezweken, zo stelt de Koran. En elke geslaagde verleidingspoging bevestigde voor Iblies dat hij de juiste keuze had gemaakt niet te buigen voor die mensheid: het bewees voortdurend dat de mensheid een minderwaardig soort schepping was. Alleen wanneer een mens een voortdurende strijd voert tegen deze neiging tot kwaad (de grote jihad) en dicht bij God blijft en zijn weg volgt, alleen dan is hij/zij beschermd tegen de invloed van het kwaad.

Iblies' verleidingen zijn heel subtiel, aldus de Koran. Naast de naam Iblies en het woord Shaytan, dat iets als 'tegenstander' betekent, gebruikt de Koran nog een woord voor Iblies, namelijk al-waswas. Het is een van de mooiste woorden voor kwaad die ik ken. Letterlijk betekent de stam waswasa iets als 'kwade suggesties influisteren'. Maar het is vooral het fonetische aspect dat het woord zo fascinerend maakt. Je hoort als het ware in het uitspreken van het woord het zachte fluisteren van Iblies, die de mensen probeert te verleiden tot het kwaad. Fred Leemhuis vertaalt het begrip in soera 114:3 als 'de stiekeme influisteraar'. Niet door geweld of botte suggesties, maar veel subtieler, door verleiding, door het influisteren van slinkse suggesties ondermijnt Iblies met zijn handlangers de goede intenties van de mensen. Zo probeert hij voortdurend en onophoudelijk de mensen te verleiden tot ongehoorzaamheid tot kwaad: “Dan zal ik op hen afkomen, van voren en van achteren en van rechts en van links.” Nooit en nergens is, aldus het 17e vers van soera 17, een mens daarom veilig voor Iblies en het kwaad dat hij personifieert. Het kwaad is overal en het vormt een voortdurende bedreiging voor mensen. Geen wonder dat je dan als mens alles inzet om je tegen zulk kwaad beschermen.

Prof. Dr. M.T. Frederiks is universitair hoofddocent Departement Religiewetenschap en Theologie aan de Universiteit Utrecht.

Grijs verleden

DASCHA DÜRING & SEBASTIAAN BROERE

De naam Chris van der Heijden is sinds de publicatie van *Grijs Verleden* (2001) niet meer weg te denken uit de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Sinds de dag van vandaag is de these van dit werk allerminst onbetwist. 'Eerst was er de oorlog,' aldus Van der Heijden in *Grijs Verleden*, 'daarna het verhaal van die oorlog. De oorlog was erg maar het verhaal maakte de oorlog nog erger'. Fundamenteel aan zijn kritiek op dit 'verhaal' - de door Van der Heijden gedoopte 'zwart-witmythe' - is een ander, misschien realistischer, mensbeeld. In gesprek met de auteur poogden wij dit mensbeeld en de zijn implicaties voor maatschappij en geschiedschrijving bloot te leggen.

Grijs Verleden deed veel stof opwaaien; wat is de ontstaansgeschiedenis van het boek?

"Ik weet het nog precies: ik liep door Eindhoven toen mijn uitgever belde - ik had toen zo'n belachelijk grote mobiele telefoon - met de vraag of ik iets over de oorlog wilde schrijven. Mijn eerste reactie was 'Nee, ik heb het gehad met de oorlog'. Ik ben eigenlijk direct daarna begonnen met onderzoeken en schrijven, in december 1998 startte ik en was anderhalf jaar later klaar. Er waren eigenlijk vier motieven die hier een rol in speelden: de gebeurtenissen in Srebrenica, de affaire over het Joodse Goud en het denken in termen van een zogenaamd tolerant poldermodel - dat alles maakte het denken over de oorlog relevant. Maar de vierde, en wellicht de belangrijkste beweegreden was eigenlijk veel dichterbij huis: mijn dochter, toen twee jaar oud, werd op de kleuterschool gepest: er werd gezegd dat ze stonk. Nu stonk mijn dochter natuurlijk helemaal niet: ze was alleen half Spaans, en dus anders. Wel, alles samen genomen raakte ik toch gemotiveerd om weer met de oorlog aan de slag te gaan. Mijn vader zat bij de SS, en zodoende begrijp je dat de oorlog in mijn leven al een flink thema was geweest. Als je als jongen je bal in de tuin van de overbuurman schiet en wordt uitgemaakt voor 'vuil fascistenjong' als je hem komt ophalen, is er nogal wat dat je wilt weten en begrijpen van die oorlog. Maar grappig genoeg stond het beeld dat ik had van de oorlog in schril contrast met het heersende idee: er werd aan het eind van de 20^e eeuw nog immer gekeken naar die periode als zwart-wit, als hokjesdenken waarin de verzetsstrijders helden waren en de nazi's en NSB-ers schurken."

Wat was dat zwart-witte beeld van de oorlog, hoe werd die periode begrepen?

"Je hebt in concepties van de oorlog eigenlijk een driedelige ontwikkeling: direct na de oorlog was het beeld vrij zwart-wit: mensen die kozen voor Duitsland waren slecht, diegenen die in opstand waren gekomen tegen het nazistische gedachtegoed waren goed. Daarna was er een periode waarin de oorlog iets werd gerelativeerd en genuanceerd, maar in de loop van de jaren zestig ontstond er een comeback van het initiële beeld dat zijn hoogtepunt had aan het eind van de seventies: met mensen als Lou de Jong en Jaques Presser als protagonisten was het post-oorlogse goed-kwaaddenken weer terug. Ik studeerde van 1973 tot 1980, er lag toen echt een taboe op het bespreekbaar maken van het complexe karakter van de oorlogsperiode. En dat taboe was er aan het eind van de jaren negentig nog steeds, al was er meer ruimte om hier anders over na te denken: *Grijs Verleden* is in die zin echt een uitdrukking van de tijdsgeest."

Wat is de essentie van uw kritiek op het zwart-witte beeld dat Lou de Jong cs. schetsten?

"Fundamenteel betwijfel ik hun mensbeeld: het nadenken over mensen in een soort goed-kwaad dichotomie is geen goede beschrijving van wat mensen zijn, van hoe ze hun keuzes maken. Het 'klassieke' beeld van de oorlog associeert menselijk handelen vrij direct met het kader van de Shoah (holocaust, red.) en terreur, plaatst daarmee personen in een frame dat hun keuzes per definitie begrijpt in termen van ideeën die helemaal geen rol speelden. Deze benadering werkt met een beeld van de mens alsof zij uit één stuk bestaat: alsof zij keuzes maken 'voor' of 'tegen' het goed of het kwaad. Maar dit is gewoon niet historisch accuraat: mensen maakten keuzes die eerder opportunistisch zijn dan gebaseerd op morele overwegingen. Een situatie van oorlog zet alles op scherp: de wereld is chaotisch, overleven is niet vanzelfsprekend en het toeval - de omstandigheden - speelt een grote rol. De keuzes die mensen maakten, hun handelen, kun je niet begrijpen als zwart-wit: opportunisme en omstandigheden maken hier een belangrijk deel van uit. Ik heb een veel sceptischer idee van wat de mens is dan dat waar de klassieke benadering mee werkt: mensen bestaan uit veel verschillende elementen en hun keuzes hangen hiermee samen, door ze te begrijpen als een onveranderlijk geheel dat goed dan wel kwaad is kun je geen juiste interpretatie geven. Geschiedschrijving moet zo dicht mogelijk bij de alledaagse begrippen blijven: door de historie te mythologiseren, haar te maken tot iets wat ze niet is, creëer je een foutief

beeld. Maar dit is dus precies wat er gebeurde: de oorlog werd een mythe, een inaccuraat verhaal van wat zij was geweest. Dit is begrijpelijk, maar wel gevaarlijk: het beeld ontstond in een periode in de Nederlandse geschiedenis die wordt gekenmerkt door toenemende secularisering, ontzuiling, de grootschalige opmars van de televisie; allemaal elementen die het traditionele kader van betekenis veranderden. Er ontstond als het ware een soort vacuüm qua zingeving, en mensen gebruikten de oorlog als negatief: goed en kwaad werden gedefinieerd op basis van wat slecht was aan de oorlog. De oorlog werd een idee van hoe het niet moest, dat een springplank vormde voor een beeld van hoe het dan wel moest. De oorlog, sterk geassocieerd met de Shoah, geweld en onderdrukking, werd een denkmodel: een kader waar vanuit mensen betekenis gaven aan ideeën van goed en kwaad. Maar om met Nietzsche te spreken: het denkmodel klopt niet, het is gestoeld op een beeld van de mens dat foutief is en trekt daarmee conclusies met betrekking tot moraal die onjuist zijn."

Hoe begrijpt u uw boek, en daarmee uw taak als historicus in deze context?

"Als historicus ben je voornamelijk een mythebreker: je moet het kompas dat mensen hanteren in hun begrip van de wereld en hun keuzes onderzoeken en bevragen als het gestoeld is op wankele fundamenten. Dit is in zekere zin een ideologische strijd: je probeert een beeld naar voren te brengen dat in contrast staat met een makkelijke weergave van de mens, en daarmee bevraag je een denkkader. De mens is een complex wezen en het is de taak van de historicus om dit, onder andere, te laten zien: mensen kunnen niet los van hun opportunisme en contextafhankelijke omstandigheden worden beschouwd, en ons begrip van hun wereld moet hier rekening mee houden. Mensen zijn niet zwart of wit, goed of kwaad is dit ook niet: de rol van de historicus is laten zien dat je er ook niet in zulke absolute begrippen en termen over zou moeten spreken."

Een verwijt dat u ongetwijfeld vaak voor de voeten hebt gekregen, is dat van nihilisme; hoe is het überhaupt nog mogelijk over goed en kwaad te spreken als mensen – en daarmee hun wereldbeeld – niet in dergelijke absolute termen begrepen kan worden?

"Dit is inderdaad een vaak genoemde kritiek: in de afgelopen twee jaar is er weer een discussie opgeblaaid die me precies dit verwijt maakt. Maar het punt is, dat ik hen eigenlijk hetzelfde verwijt kan maken: zij beschuldigen me van het 'horizontaliseren' van de geschiedenis, van demoralisatie. Maar wat ik wil la-

ten zien is dat het juist omgekeerd is: door de mens te begrijpen als complex wezen dat altijd vanuit een bepaalde context begrepen moet worden creëer je juist de mogelijkheid je eigen zwarte kanten te zien. Door een beeld van de oorlog te hanteren dat mensen onderverdeelt in helden of schurken maak je mensen tot blokken beton: ze zijn of goed, of slecht. Maar zo is het gewoon niet! Mensen bestaan uit verschillende elementen, en pas als je dit begrijpt kan je openstaan voor die aspecten van jezelf die zwart zijn. Door het 'verticaliseren' – om de definitie om te draaien – van de geschiedenis maak je categorieën die simpelweg niet op de mens van toepassing zijn en daardoor wordt het onmogelijk over jezelf te reflecteren als complex wezen,

het wordt onmogelijk donkere elementen überhaupt te zien, laat staan hier iets mee te doen. En bovendien is dit niet alleen een historische claim: dingen als het Milgram-experiment en hedendaagse personen als Lynndie England – die in de Abu Ghraib-gevangenis gedetineerden op een 'onmenselijke' manier behandelde – laten ons zien dat menselijk handelen sterk afhankelijk is van de situatie waar zij in verkeren. We moeten de mens begrijpen zoals hij is, niet in verticale categorieën, om de mogelijkheid tot reflectie op wat we zijn te openen. De mens is een gewapende aap met een klein laagje beschaving: juist studies van oorlogssituaties maken dit heel duidelijk, en zijn daarom belangrijk. Door te zien wat we zijn, ontstaat de mogelijkheid ons te ontwikkelen tot wat we willen zijn."

Een historisch accuraat begrip van de mens in zijn geschiedenis kan ons veel leren, maar een beeld als dat van de Tweede Wereldoorlog is dus aan veel verandering onderhevig. Bovendien: de jongere generatie heeft slechts een beeld, geen herinnering meer aan die periode. De les die uw generatie kan leren uit een genuanceerder begrip ervan gaat wellicht verloren aan de jongeren die hier geen directe connectie meer mee hebben; wat is uw verwachting van de ontwikkelingen hieromtrent?

"Mijn studenten zijn eigenlijk meestal heel ontvankelijk voor de boodschap die ik hen te brengen heb; ik heb geen van hen ooit horen zeggen dat hij of zij daden van geweld absoluut nooit zal kunnen begaan. Maar onverschilligheid of apathie is wel een gevaar: Harry Mulisch en anderen hebben niets voor niets gezegd dat de generatie die geen oorlog meer kent, een nieuwe oorlog zal ontketenen. Dus, over de ontwikkeling van dit soort gedachten weet ik niet of ik iets kan zeggen over de blijvendheid ervan. Het duurt ook lang voordat een nieuw denkkader is geïntegreerd in een begrip van de wereld: het afscheid van onze begrippen duurt lang. We zullen het zien."

Sociale filosofie en documentairefotografie

BERT VAN DEN BRINK

Door Dascha Düring - *In het kantoor van professor Bert van den Brink ligt een grote kartonnen doos met boeken die een verzameling zijn van foto's die tot de documentairefotografie behoren; twee van Martin Parr en een van Joel Sternfeld komen direct op tafel. De afbeeldingen van Parr spreken voor zich: het zijn portretten van situaties die heel gewoon zijn, maar tegelijkertijd absurd. Foto's van een toerist op een paard, die ondanks de prachtige oriëntaalse omgeving en bijzondere ervaring op het rijdier vastbesloten is deze geweldige belevenis vast te leggen met een grote videocamera op zijn schouder. Van een vrouw die op een strand haar kind verschoont; slippers in de aangespoelde smurrie en de speen in haar eigen mond. Van tientallen Japanners die landen bekijken door zich te laten fotograferen met hun rug naar het moois waar ze mee vereeuwigd willen worden. "Dat is nu het autonome individu uit liberale culturen waar wij het in de filosofie graag over hebben", grinnikt prof B.*

Bert van den Brink hield op Prinsjesdag zijn oratie, dat wil zeggen: de voordracht waarmee hij zijn ambt als hoogleraar officieel aanvaardde. Een oratie vindt plaats in de aula van het Academiegebouw en is een parade van hoogleraren in toga, familie en bekenden in het net en in dit geval – op expliciete aanvraag van de lector in kwestie – dames met hoedjes. Maar een oratie is vooral het resultaat van het onderzoek waar de hoogleraar zich mee profileert; hiervan een beknopte schets op basis van een gesprek.

“In mijn oratie was ik vooral bezig met het ontwikkelen van een kader van waaruit je beelden kunt begrijpen, in de filosofie en in de fotografie.¹ Beelden kan je altijd op verschillende niveaus beschouwen. In de foto ‘Cleveland’, van Anthony Suau, die de illustratie vormde in de oratie, ziet we een geuniformeerde man die met gericht wapen door een huiskamer sluipt, stoelen omgegooid en troep op de grond, en alert een andere kamer nadert.² Je ziet op het eerste

gezicht destructie en dreiging, maar weet nog heel weinig. Aanvullende informatie bij de foto vertelt dat de man op zoek is naar de bewoners die de hypotheek van hun huis niet meer kunnen betalen. Deze *framing*, die het beeld letterlijk in een kader past, wordt mede gevormd door onze kennis van de kredietcrisis. Maar die kennis kan verschillend worden ingezet en tot verschillende oordelen leiden.

“Vanuit een positieve evaluatie van de vrije markteconomie ziet de foto er anders uit dan vanuit een sociaaldemocratisch perspectief. De eerste evaluatie zegt: “Pech voor die mensen, ze leefden boven hun stand.” De tweede zegt: “Onrecht! We moeten die mensen helpen!” Veel praktische filosofen zouden nu het liefst een theorie hebben die politiek onpartijdig kan helpen bepalen wat het juiste oordeel is in die situatie. Ik geloof niet dat de praktische filosofie zo'n oordeel kan geven. Wel kan praktische filosofie politiek gekleurde oordelen systematiseren en op normatieve consequenties doordenken. De vrije markt reactie kunnen we met Robert Nozick legitimeren, de sociaal-democratische met John Rawls. Voor mij is dat genoeg. Ik zie praktische filosofie als theoretisch verlengstuk van praktijken waarin we altijd al staan. Meer is er niet.

**"Ik zie praktische filosofie als
theoretisch verlengstuk van praktijken
waarin we altijd al staan.
Meer is er niet"**

tisch verlengstuk van praktijken waarin we altijd al staan. Meer is er niet.

“Filosofisch theoretiseren is *verbeelden*: het zoeken van de juiste wijze om ons iets voor te kunnen stellen. De vrije-markt-denker oordeelt

vanuit een plaatje van de mens als een vrije en autonome persoon, die op basis van rationele keuzes beslissingen neemt en daarvoor verantwoordelijk kan worden gehouden. Goed plaatje. De sociaal-democraat oordeelt vanuit een plaatje van de mens als het slachtoffer van sociale systemen, zoals de kapitalistische economie, die vrijheid nu juist in de weg staan. Ook een goed plaatje. Het is geen toeval dat ze zo verdomd veel lijken op gewone politieke ideologieën.

“Dit is iets wat vaak wordt vergeten binnen onze discipline: er wordt te vaak gedaan alsof filosofische theorieën geen ladder hadden, alsof ze niet vanuit bepaalde omstandigheden geformuleerd werden. Dit zie je bijvoorbeeld in Habermas' theorie van communicatief handelen. In eerste instantie was dit een historisch gegrondveste analyse van de macht van het vrije woord in een publieke context, gericht op het algemeen belang. Het betrof een manier van debat als

¹ Voor de oratie zie: <http://www.uu.nl/faculty/humanities/NL/Onderzoek/publicaties/Pages/facultaireredes.aspx>

² De Filosoof kon deze foto helaas niet bij dit artikel plaatsen aangezien de copyrightkosten ¼ van ons jaarbudget bedragen. Zie op de site van Anthony Suau de serie ‘US Mortgage Crisis Cleveland 2008’: <http://anthonysuau.photoshelter.com>

Verständigung: communicatie als begrijpelijk maken, en als het bereiken van overeenstemming. IJzersterke theorie. Later werd deze theorie steeds maar algemener, maakte transcendentale claims, en werd op steeds meer gebieden van handelen van toepassing geacht; bijvoorbeeld op de ethiek van het goede leven, waar ze volgens vele critici niets te zoeken heeft. Dit is illustratief voor wat vaak in de filosofie gebeurt: de contextgebondenheid van begrippen als rationaliteit, redelijkheid en moraal wordt *vergeten*. Nietzsche en Wittgenstein hebben dat mooi duidelijk gemaakt. Onderzoek naar de interactie tussen het altijd particuliere fotografische beeld en de algemeen blijvende filosofie kan ons de vraag doen stellen hoe algemeen onze filosofische duidingen eigenlijk zijn.

“Wanneer een ophemelaar van de Westerse moraal als Paul Cliteur het bijvoorbeeld heeft over Westerse mensen die door de Verlichting zijn gegaan moet ik vaak denken aan Martin Parr: zou zo’n autonoom persoon werkelijk de dingen doen die Parr al decennialang juist bij al die Westerse mensen vastlegt? Zou hij zich als belangrijke vakantiedaad richten op het met zijn twintigen gefotografeerd worden met zijn rug naar al het moois waarvoor hij kwam? Moeten we deze mensen nu werkelijk begrijpen als autonome subjecten? Is zo’n Nederlandse tourist in staat tot een autonoom moreel oordeel en zijn Islamitische gids niet?

“Precies hier vind je een raakvlak met de sociale filosofie: deze probeert, net als documentairefo-

tografie, pathologieën in moderne samenlevingen te tonen. Beschrijvingen van reële ongelijkheden in niet noodzakelijk verlichte samenlevingen als de onze vind je in Rousseau, maar ook in Marx, Nietzsche, feministische auteurs als Iris Marion Young en ook in Honneth. Die filosofen zeggen tegen Cliteur: “die autonome mens van jou, die bestaat niet, of tenminste toch niet op de simpele wijze die jij ons voorhoudt.” De economische, sociale, toeristische en globaliseringsrelaties van het verlichte Westen geven niet de voldoening waar verondersteld autonome mensen uiteindelijk naar op zoek zijn.

“Ook de cultuurkritische sociale filosofie moet essenties zoeken en benoemen, maar mag niet vergeten dat zij slechts één beeld schetst van de werkelijkheid: een sociale filosofie moet mijns inziens vermijden een algemene theorie van de moderne cultuur te formuleren! Dat is precies het mooie aan documentairefotografie: zij maakt niet die claim op algemeenheid maar laat individuele gevallen zien. De sociale filosofie kan veel leren van documentairefotografie: het is niet noodzakelijk claims van algemeenheid en universaliteit te maken om iets belangrijks te tonen over onze wereld. Misschien is het tonen wel het belangrijkste, of dat nu fotografisch gebeurt of filosofisch. Dit is precies de gedachte waar ik mij bij het voorbereiden van mijn oratie mee bezig hield, en waarin ik verder ga in mijn onderzoek. Ik ga de komende jaren een boek schrijven over de overeenkomsten, verschillen en wederzijdse afhankelijkheden van documentairefotografie en sociale filosofie.”

Foto: Brighton Pier, © Henri Antoine 2007

Demonische bindingen of psychiatrische stoornis?

ROBERT DOORNENBAL

Filosofen spreken vaak in abstracties over het kwaad. In mensenlevens zijn kwaad, lijden en pijn echter geen theoretische concepten, maar ervaarbare realiteiten. Sharon, 21 jaar oud, had er van jongs af aan mee te maken. Na jarenlange therapie was zij opgegeven door de psychiater. Ze was dermate beschadigd dat niets dit nog kon verergeren. Daarom stopte hij de behandeling en vroeg een arts om op fysiek vlak voor haar te zorgen. Deze arts was een christen en na een aantal bezoeken las hij Sharon een paar verzen uit de Bijbel voor. Onmiddellijk kwam zij in een andere staat van bewustzijn terecht. Een vreemde stem, veel dieper dan die van Sharon zelf, sprak vervolgens: "Zij kan alleen horen wat wij toestaan dat zij hoort. Zij hoort bij ons." Na deze gebeurtenis riep de arts de hulp in van een predikant die ervaring had met gebedspastoraat. Enkele dagen later was Sharon bevrijd van 'demonische bindingen'. Tot dat moment bracht zij 340 dagen per jaar door in een psychiatrische instelling. Vanaf de bevrijding had zij jaarlijks nog slechts vijf of zes dagen psychiatrische zorg nodig.

Wat te denken van deze casus (één uit tientallen die ik inmiddels ben tegengekomen)? Aan deze vraag is dit artikel gewijd. Ik beperk me tot het plaatsen van enkele kanttekeningen bij het vigerende interpretatiekader van de psychiatrie. De vooronderstellingen in dit vakgebied laten zich als volgt samenvatten.

(1) De primaire oorzaak van abnormaal gedrag bevindt zich in het brein - of de psyche - van de patiënt.

(2) Alle vormen van abnormaliteit kunnen rationeel worden verklaard in naturalistische termen. Er is bijvoorbeeld sprake van somatisch disfunctioneren (zoals een verstoord chemisch proces in het brein), of van onaangepaste mentale reacties (disfunctionele gedachten, defensiemechanismen, e.d.).

(3) Genoemde verklaringen van abnormaal gedrag maken andersoortige verklaringen - bijvoorbeeld de werkzaamheid van 'geesten' - overbodig. Mijn reactie op deze punten is als volgt.

ad 1. Op grond waarvan wordt een *andere*, buiten de patiënt gelegen (primaire) oorzaak - zoals bijvoorbeeld de activiteit van een immateriële actor met persoonachtige kenmerken - bij voorbaat uitgesloten? En: resulteert deze uitsluiting niet in een 'plat' wereld- en mensbeeld, met als gevolg een onnodig beperkt handelingsrepertoire? (De psychiater had

Sharon immers al opgegeven, terwijl ze wel degelijk bleek geholpen te kunnen worden, zij het niet door hem.) Zelf ben ik voorstander van wat ik een *open* wereld- en mensbeeld noem. Hierin is ruimte voor zowel natuurprocessen die wetenschappelijk inzichtelijk te maken zijn, als voor niet-materiële entiteiten en invloeden die dat *niet* zijn, en voor meerdere dimensies van het mens-zijn, inclusief een die je 'geestelijk' zou kunnen noemen.

ad 2. De stelling dat alle vormen van abnormaliteit in naturalistische termen kunnen worden verklaard, is mijns inziens niet afdoende bewezen. Het is waar dat er bij bijvoorbeeld een depressie sprake kan zijn van een puur lichamelijke oorzaak, zoals ernstige bloedarmoede. Pillen kunnen dit verhelpen. Een depressie kan ook door psychische factoren veroorzaakt zijn, zoals in geval van seksueel misbruik. Dan is therapie gewenst. Mijns inziens echter kan er in sommige - uitzonderlijke - gevallen sprake zijn van beïnvloeding door geesten. Dan is bevrijdingspastoraat geïndiceerd, met soms daarnaast een traject van hulpverlening. Ik meen dat de naturalistische benadering vaak helpend is, en soms inderdaad afdoende verklaringen biedt, maar dat dit niet altijd zo is. Voor een casus zoals die van Sharon ben ik nog geen plausibele wetenschappelijke (naturalistische) verklaring tegengekomen. Er zijn trouwens psychiaters die in zo'n geval eerlijk toegeven: "Hier heb ik geen verklaring voor; dit komt niet voor in het 'model' van de psychiatrie." Harvard-psychiater Richard Noll bijvoorbeeld schrijft in het vakblad *Dissociation* (december 1993): "Wanneer ik artikelen of boeken lees die met alle gewicht van het wetenschappelijke gezag van de psychiatrie spreken dat 'alters' of 'ego states' zeker geen 'geesten' zijn, dan moet ik grinniken." Volgens Noll kan een psychiater hierover helemaal geen uitspraak doen. Hij pleit dan ook voor 'meer nederigheid in de psychiatrie' - mijns inziens terecht. Ik zie niet in op grond van welke argumenten ik de naturalistische vooronderstelling - de aanname dat religieuze of metafysische interpretaties minder of zelfs helemaal geen (toegang tot) waarheid bieden - zou moeten aannemen.

ad 3. Vaak zie je dat psychiaters die veel met elkaar praten en elkaars artikelen lezen, beginnen te geloven in hun eigen benadering, inclusief het daaronder liggende wereld- en mensbeeld. Het schijnt hun dan toe

alsof ze een bepaald ziektebeeld helemaal begrepen en afdoende verklaard hebben. Maar waarom zou aan het spreken over (bijvoorbeeld) een verstoord 'chemisch proces in het brein' principieel een hogere epistemologische en ontologische status toegekend moeten worden dan aan het spreken over 'demonische bindingen'? Ik ben van mening dat de menselijke taal, inclusief die van de wetenschap, slechts *bij benadering* recht doet aan de complexe, multi-dimensionele (menselijke) werkelijkheid. Daarom pleit ik ervoor verschillende taalvelden en interpretiekaders - en soms: vormen van hulpverlening - naast elkaar te laten

bestaan, in de hoop dat ze elkaar kunnen aanvullen of indien nodig corrigeren. Mijn *Anliegen* is niet dat ik terug wil naar een mythisch, premodern wereldbeeld en daarbij behorende behandelmethoden. Mijn punt is dat onterechte vooronderstellingen het zicht kunnen ontnemen op wat de 'Sharons' in onze gebroken wereld nodig hebben.

Drs. R.J.A. Doornenbal (1966) is als senior opleidingsdocent verbonden aan de Academie voor Theologie van Christelijke Hogeschool Ede.

Recensie

De ethiek: essay over het besef van het kwaad

SUZANNE MANNAART

In 2005 werd Alain Badiou's *De ethiek: essay over het besef van het kwaad* vertaald in het Nederlands. Het is een prikkelend boek waarin filosofische vindingrijkheid en politiek engagement elkaar voortdurend aanjagen. Het roept meer vragen op dan het beantwoordt en is vooral kenmerkend voor Badiou's ambities. Zoals hij zelf heeft gezegd streeft zijn filosofie ernaar om te achterhalen wat het Goede is. Volgens hem vinden we door deze vraag te beantwoorden ook een andere theorie over het Kwaad.

In de eerste drie hoofdstukken bekritiseert Badiou het huidige discours van de ethiek en daarin voornamelijk het liberaal humanistische gedachtegoed. In zijn boek onderzoekt hij de filosofische premissen die ten grondslag liggen aan de ethische ideologie van de mensenrechten. Deze impliceren dat de mens niets meer is dan slachtoffer en krijgen aldus een zekere vanzelfsprekendheid. Hieruit zou dan het Kwaad kunnen worden afgeleid. Badiou verzet zich hiertegen omdat dit niet leidt tot werkelijke emancipatie van de mensheid maar louter een afspiegeling is van de Westerse zelfingenomenheid.

Badiou illustreert dit aan de hand van het voorbeeld van humanitaire interventie. Of je nu voor of tegen het binnenvallen van een land bent, beide standpunten worden gemotiveerd door te wijzen op mensenrechten. Dit draagt allerminst bij aan een in-

zicht in wat het Kwaad is. Badiou rekent af met het idee dat het Goede intervenueert tegen een a priori identificeerbaar Kwaad.

Zijn betoog tegen de heersende ethische doctrine mondt uit in een alternatieve opvatting over ethiek, een zogenaamde 'waarhedenethiek'. De echte vraag achter de vraag wat het Kwaad is, is eigenlijk: 'Wat is het Goede?' Volgens Badiou is het antwoord op deze vraag 'trouw zijn aan waarheden'. Zijn gedachtegang is als volgt. Tijdens onvoorziene omstandigheden laat de mens zich niet bepalen door de omstandigheden, maar stijgt hij boven zichzelf uit. Zo'n bijzondere situatie is wat Badiou een 'evenement' noemt. De mens wordt dan verheven tot een Subject en brengt het onsterfelijke in zichzelf naar boven. Een 'waarheid' noemt hij het trouw zijn aan zo'n evenement. Deze trouw is wat het Goede inhoudt. Badiou beargumenteert tevens dat dit proces plaatsvindt in een singuliere situatie. Daarom bestaat er volgens hem geen algemene ethiek. Het Kwaad is het moment dat de mens opgeeft om trouw te zijn ofwel de onderbreking van een waarheid doordat individuele belangen de overhand krijgen.

Het is duidelijk dat Badiou zich niet laat beïnvloeden door politieke correctheid en cultureel relativisme. Hij draagt een systematische filosofie aan die antwoord probeert te geven op politieke vragen van deze tijd.

‘... would you please sir, for my benefit, explain and justify this movie ...’

DE REDACTIE

Tijdens de persconferentie op het Filmfestival van Cannes 2009 vroeg een geschokte filmrecensent regisseur Lars von Trier zijn nieuwste film te rechtvaardigen. Een bizarre vraag gesteld aan een uitmuntend kunstenaar. Bezit een filmregisseur immers niet de artistieke vrijheid te produceren wat hij wil, zonder hiervoor een afdoende verklaring te moeten geven? De vraag is echter een logische consequentie van de gruwelijkheden waarmee de kijker van *Antichrist* geconfronteerd wordt. Wanneer we een vrouw met een roestige schaar het meest intieme deel van haar vagina zien amputeren, willen we weten *waarom* we dit moeten zien. Von Triers reactie was onbevredigend. De kijker zou “te gast zijn” bij de regisseur en niet vice versa, oftewel, de kijker had zelf de keuze gemaakt de gruwzaamheid te ondergaan. Doch knaagt de vraag waarom Von Trier zich profileert als een waardige gastheer. Is er soms een diepere betekenis gelegd in de ogenschijnlijk gefragmenteerde waanzin? Vier recensenten hebben zich onafhankelijk van elkaar over deze laatste vraag gebogen.

Martijn Engels

De hele film zit je ongemakkelijk op je stoel te draaien, maar alle akeligheid wordt door het scherm in je gezicht geduwd. Er is geen ontkomen aan. Desondanks, of misschien juist dankzij, dit alles is het een enorm goede film. Een jonge vrouw rouwt om haar zoontje. Haar zoontje dat uit pure nieuwsgierigheid de sneeuwvlokjes wilde proeven, uit bed en uit het raam klom. Dit terwijl zij zich overgaf aan vleselijke lusten met haar echtgenoot. Het leven wat uit de geslachtsdaad voortkwam, wordt door dezelfde act bruusk beëindigd.

De hele film ligt in deze strekking. Alles is paradoxaal; de chaos regeert. Wat eerst vertrouwd en natuurlijk was, wordt binnenstebuiten gekeerd. De hut in het bos waar zij rustig aan haar scriptie werkte, transformeert in een plek van wanhoop en angst op het moment dat ze daar terugkomt na de dood van haar eerstgeborene. Zelfs haar studieobject, de heksenvervolging, pivoteert 180 graden. Wat kritisch, objectief en analytisch beschouwd had moeten worden, wordt echter onvoorwaardelijk aangenomen en op haarzelf betrokken.

Hier sluit de ellips van de film. Vrouwen hebben de macht om mannen te verleiden, hen nageslacht te geven of hen van beiden te ontzien. Mannen staan hierin machteloos en dat beangstigt hen. Dat heeft zich geuit in het verbranden van heksen, wat als voornaamste doel had deze macht te herwinnen. Precies waar de man bang voor is, heeft de vrouw in deze film gedaan. Door te verleiden zorgde zij dat de volgende generatie, en daarmee de man zelf, werd vernietigd. De grootste angst is werkelijkheid geworden. Maar dit is slechts één interpretatie en één aspect. Op deze pagina staan er nog eens drie en blijven er nog velen onbenoemd.

Sebastiaan Broere

Antichrist is als een duizendzijdige dobbelsteen: elke keer wanneer je een worp doet, komt er (hoogstwaarschijnlijk) een andere interpretatie uitrollen. Toen ik voor de tweede maal een gok waagde, werd mijn aandacht getrokken door de alom aanwezige angst. Wanneer we niet kunnen achterhalen waarvoor we bang zijn, moeten we op zoek gaan naar de plaats waar we bang zijn. Want daar waar onze angst zich

manifesteert, daar waar chaos heerst, daar kunnen we de verlossende confrontatie aangaan. Althans, dit lijkt de therapeut tegen Von Trier gezegd te hebben voordat de regisseur het script van deze film (her)schreef ter verwerking van zijn eigen depressies. Maar zijn door depressies veroorzaakte angsten voelden echt, dus de angsten van zijn karakters zouden ook werkelijkheid worden. En hoe dichter zijn creaties komen bij de bron van hun eigen bestaan (symbolisch betiteld als de Tuin van Eden), hoe diffuser de lijn tussen werkelijkheid en een angstige weergave hiervan lijkt te worden. In mijn lezing is de uiteindelijke boodschap niet aan een existentiële angst te kunnen ontkomen, omdat ze een onderdeel van het leven zelf is.

Jort Blokpoel

Naast één van de minst aangename film ervaringen sinds *Requiem for a Dream* is *Antichrist* een film die moeilijk te begrijpen is. Dit biedt oneindige ruimte tot interpretatie. Mijn volledig subjectieve lezing van Lars von Triers meesterwerk in onsmakelijkheid is het volgende: wordt volwassen, de wereld is niet mooi. Een element dat veel indruk op mij heeft gemaakt is het komen van de drie bedelaars. Wie of wat deze bedelaars zijn wordt niet duidelijk. Mijn vermoeden is echter dat ze gerepresenteerd zijn in de eerste drie hoofdstukken: grief, pain, despair. De vrouwelijke hoofdpersoon zegt in het vierde hoofdstuk: “When the three beggars arrive, someone must die.” Niet veel later voeren de twee hoofdpersonen een strijd op leven en dood met elkaar en delft één van beiden het onderspit. De verwachte reactie hierop is, mede door de manier waarop dit alles gebeurt, afschuw en verontwaardiging. Door de eerdere woorden over de drie bedelaars, riep het bij mij een gevoel van voltooiing van de noodzakelijkheid op. Als er zich een situatie van rouw, pijn en wanhoop voordoet, is de enige uit-

weg de dood van één van de betrokkenen. Zo werkt het nu één keer. Het is gruwelijk, maar noodzakelijk. Boe roepen is hierop geen antwoord en kan de cirkel alleen maar opnieuw doen beginnen, alleen berusting biedt uitkomst.

Dascha Düring

Als je merkt dat je tot volledig verschillende interpretaties komt als je dezelfde film tweemaal kijkt, is het een interessante productie; dit was mijn overkoepelende conclusie over het wicked Lars von Trier-vehikel. De eerste keer was ik overdonderd door het onomatopoe-achtig karakter van de film: hij verhaalt over een vrouw die een promotieonderzoek doet naar vrouwenmishandeling en –marteling in de Middeleeuwen, maar uiteindelijk geobsedeerd raakt door het idee dat de oorzaak hiervan te vinden is in de slechte natuur van de vrouw zelf. Haar gedrag in de film vormt een meta-illustratie van dit punt (vandaar de onomatopoe). Maar de tweede ronde zag ik iets heel anders: dat de karakterontwikkeling van het stel waar het om draait niet in overeenstemming is met de suggesties die worden gewekt als je aandacht besteedt aan de details. De film klopt niet: als je al haar facetten in ogenschouw neemt (kijk bijvoorbeeld in de – werkelijk prachtige – begincène goed naar de weegschaal, de tinnen soldaatjes en de fles met water) wordt het onmogelijk tot een coherent beeld van de gebeurtenissen te komen. De tweede maal bleef ik zitten met precies die boodschap: menselijk begrip en gedrag is niet consistent met de input die wordt ontvangen, kan nooit de fijnkorrelige details incorporeren zonder afbreuk te doen aan de samenhang van het overkoepelende plaatje. Prachtige dichotomie niet? Ik ga de film nogmaals kijken en moedig de lezer aan hetzelfde te doen, hij is de moeite waard.

Als een kaalgeplukte kip

MARTIJN ENGELS

Dat is het gevoel dat werd uitgedragen tijdens de protestacties op het Malieveld in Den Haag. Massaal waren 11 000 studenten op de been gekomen om hun onvrede te uiten over de komende bezuinigen en dat werd ook met volle overgave gedaan. Onder andere door middel van spandoeken, die overigens opvallend seksueel getint waren. Leuzen als “Rutte get a wife, and don’t screw students”, “om te studeren moeten we prostitueren” en mijn persoonlijke favoriet “mijn CV is net zo kaal als de [...] (weggelaten, red.) van Femke”, waren op het hele grasveld te zien. Had je geen spandoek, dan was er wel een andere manier om boos te doen: fluitjes, toeters en trommels werden rondgedeeld. Uiteindelijk kwam het er toch op neer om op de juiste momenten Boe! en Jee! te roepen. Want hadden we eigenlijk een idee waartegen we precies protesteerden? Of was het gewoon weer een excuus voor een feestje en gratis misbruik van de OV-kaart?

Hoe dan ook, er waren genoeg mensen die ons duidelijk wilden maken dat dit een historische dag was en dat deze bezuinigingen echt niet kunnen. Stuk voor stuk probeerden sputerende politici en voorzitters van allerhande partijen ons te paaien. De verdediging van staatssecretaris Halbe Zijlstra voor de kabinetsplannen was pas gepland voor het einde van de middag, maar in de tussentijd werden we getraakteerd op andere praatjes. Fractievoorzitter Roemer, die aanvankelijk niet zou optreden, werd uiteindelijk toch uit het publiek gevist om een woordje te doen al ging dat zogenaamd van de spreektijd van Cohen af. Maar dat was eerder een zegen dan een ramp. Alexander Pechtold noemde

zichzelf in navolging van een beroemde Amerikaanse president een langstudeerder. Aan het einde van de rit liep ik bijna krom van alle pretentieuze veren die in mijn reet waren gestoken.

Iets wat op een debat tussen GroenLinks, CU, VVD en CDA moest lijken, resulteerde in een sofistische monoloog van Jesse Klaver (GroenLinks) die het begrip pathos eer aan deed. In ieder geval kregen de linkse partijen genoeg de tijd om nog wat stemmen te winnen voor de provinciale staten verkiezingen op 2 maart.

Op het moment dat daar dan eindelijk de slechterik van het stuk; Zijlstra, de nemesis van alle studenten, het podium betrad, kwam er (van links!) een tomaat aan suizen en werd hem door de massa de rug toegekeerd. En dat op zijn verjaardag! Een taart was,

naar mijn idee, toepasselijker geweest. Het was duidelijk dat de studenten niet de behoefte hadden naar de beste man te luisteren, zo getuigde de ‘blabla-beweging’ met de handen. Ik heb in ieder geval bar weinig meegekregen van wat hij te vertellen had. Dat is toch jammer, want word je als student niet getraind om kritisch te luisteren naar andermans argumenten? Ben ik dus veel wijzer

geworden? Weet ik nu wat de bezuinigingen precies inhouden? Nee, niet echt. Heb ik een helder overzicht gekregen van de voors en tegens? Ook niet. Weet ik wat de consequenties zijn voor het onderwijsbestel? Neuh. Had ik van te voren moeten weten waar het eigenlijk om ging? Zou kunnen... Heb ik het gevoel dat ik echt een verschil heb gemaakt? Mweh. Toch zal ook ik er de volgende keer weer bij zijn, want fuck it, het is wel gewoon belangrijk om ergens voor te gaan staan!

Observaties door de Spinozalens

JORT BLOKPOEL & SEBASTIAAN BROERE

Op 24 november jl. werd voor de zesde maal in de statige Nieuwe Kerk te Den Haag de Spinozalens uitgereikt. Voor deze plechtigheid - waar onder andere Job Cohen en de loco-burgemeester van onze politieke hoofdstad aanwezig waren - hadden wij ons mooiste pak uit de kast getrokken. Onder invloed van een goed glas wijn genoten wij als "journalisten" van een avond vol ceremonie, vriendelijke woorden, interessante gesprekken en natuurlijk de gebruikelijke lezing van de laureaat. De Spinozalens wordt tweejaarlijks uitgereikt aan een 'vermaard denker over ethiek en samenleving'. Aan de illustere lijst Edward Said, Avishai Margalit, Tzvetan Todorov, Donna Dickenson en Michael Waltzer werd op deze avond de Amerikaanse socioloog Richard Sennett toegevoegd.

Sinds Sennetts debuut in de jaren zeventig staat zijn werk in het teken van het lot van de arbeidersklasse, aldus Ido de Haan (hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht). Centraal staat het humanisme. Geïnspireerd door het humanistische gedachtegoed van Pico della Mirandola, streeft Sennett naar een samenleving waarin de mens zijn eigen verhaal vertellen kan. In de vele gesprekken die Sennett voerde met 'handarbeiders en kantoormensen' constateerde hij dat het individu in de moderne kapitalistische maatschappij steeds minder goed in staat is zijn eigen levensverhaal te vertellen. De 'gedereguleerde tijdservaring' die inherent is aan deze maatschappij maakt dat de mens de regie verloren is aan een systeem gericht op kortetermijndenken.

Sennetts werk is een waarschuwing. Naarmate de maatschappij complexer wordt, worden sociale relaties grover. Zo vergroot Twitter onze communicatieve mogelijkheden, maar worden wij gedwongen ons hart te luchten in 140 karakters. Kwantitatief groeit de communicatie, maar het mist de kwaliteit om ons levensverhaal uit te drukken. Neem dit samen met de verloren regie en we staan voor een groot probleem genaamd ontheemding, aldus Sennett. De studentendemonstratie van 21 januari toonde eens te meer de urgentie van dit probleem. De actuele problematiek rondom de financiering van het hoger onderwijs dwong elfduizend studenten - waaronder de schrijvers van dit stuk - te grijpen naar megafoons en spandoeken; de aanwezige politici beperkten zich tot het scanderen van populistische leuzen. Wanneer meer dan elfduizend individuen hun stem willen laten horen, gaat de kwaliteit van de communicatie verloren die noodzakelijk is om ons levensverhaal uit te drukken.

Een confrontatie met de ME lijkt dan soms, helaas, de enige uitweg.

Er zijn dus twee problemen: de deregulering van de tijdservaring en de grover wordende communicatie. De eerste ontnemt ons het verhaal van ons leven, de tweede de middelen dit verhaal uit te drukken. De vraag die zich nu opdringt is of er een alternatief ontwikkeld kan worden voor deze neerwaartse spiraal.

Onthutst door Sennetts lezing en problematiek waagden wij ons aan een nieuw glas wijn om tot de ontdekking te komen dat een mogelijke oplossing bij ons aan tafel was geschoven. Wim Schol (trainer en adviseur FNV Formaat) vertelde ons over een poging die hiertoe momenteel gedaan wordt in een gezamenlijk project van de vakbonden en werkgeversorganisaties: Polder 2.0. De aanzet tot dit project was het keer op keer vastlopen van het klassieke poldermodel door wantrouwen tussen de beide partijen. De speerpunten van Polder 2.0 zijn direct overleg, actieve participatie en vertrouwen. Door de beslissingen op een laag niveau te nemen is er sprake van actieve participatie van de direct betrokkenen en ontstaat er automatisch een emotionele verbondenheid. Daarnaast wordt de communicatieve complexiteit verminderd.

Vanuit deze optiek vormt Polder 2.0 misschien een model waardoor de twee hierboven geschetste problemen opgelost kunnen worden. Wanneer de 'handarbeiders en kantoormensen' actief betrokken worden bij beleidsvorming, worden zij weer de verteller van hun eigen levensverhaal. Het is tevens deze betrokkenheid die de mens in staat stelt zijn verhaal te uiten, van man tot man zonder bureaucratische of technologische belemmeringen.

Geïntrigeerd door wat Wim Schol ons had verteld verlieten wij de Nieuwe Kerk. Liepen snel nog even langs het graf van Spinoza dat achter de kerk ligt en paktten onze trein terug naar Utrecht. De waarde van het uitreiken van een prijs als de Spinozalens ligt uiteindelijk niet volledig in het eren van excellente academici. Het zijn deze gelegenheden die betrokken mensen bijeen brengen. Het zijn deze avonden die achter alle ceremonie en vriendelijke woorden gesprekken op gang brengen en directe ongecompliceerde communicatie mogelijk maken. Het zijn deze misschien wat decadente samenkomsten die filosofie en praktijk samen brengen en oplossingen voor hedendaagse maatschappelijke problemen aandragen.

Zijn games evil?

PATRICK PEPPELS

In Duitsland wordt zo ongeveer elke game waarin je mensen kunt neerschieten gecensureerd of verboden. In Australië zijn ze nu pas serieus bezig met het invoeren van een 18+-label voor games. Momenteel zijn spellen in deze categorie daar automatisch verboden. Vorig jaar wilde in Nederland de toenmalige minister Hirsch Ballin onderzoeken of gewelddadige games verboden kunnen worden.

Hoe erg is het gesteld met games? Er zijn games waarbij je Japanse meisjes moet verkrachten, games die schietpartijen op middelbare scholen verheerlijken, games waarbij je een concentratiekamp mag 'managen', games waarbij je JFK mag neerschieten, etc, etc.. Een gemiddelde gamer komt niet vlot in aanraking met dit soort excessen. Geen serieuze uitgever of developer durft zich hier aan te wagen en geen reviewsite zal er over schrijven.

Maar ook als we de extremen buiten beschouwing laten, struikelen we toch al snel over discutabele zaken in games. Een populaire vechtreeks 'Dead or Alive' heeft een spinoff-serie waarbij de vrouwelijke vechters het vechten achterwege laten en gehuld in kleine bikini's gezellig samen gaan beachvolleyballen. Belangrijkste feature in de game was de "independant boob physics". Tsja.

In 'Spore' was het de bedoeling dat mensen vanuit DNA zelf leven lieten ontstaan. Evolutie in actie en de speler als creatieve schepper. Klauwtje hier, oogje daar, extra staart en zien wat je nieuwste creatie gaat doen. Toch was er heel wat ophef over dit spel: binnen een week na de release waren er in de virtuele wereld een groot aantal beesten door spelers in elkaar gezet die opvallend veel leken op een penis.

Mensen maken zich steeds vaker serieus zorgen om games. Terwijl er aan de lopende band zowel onderzoeken uitkomen die zeggen aan te tonen dat het spelen van gewelddadige games leidt tot gewelddadiger gedrag bij kinderen als onderzoeken die zeggen dat dit verband met geen mogelijkheid te vinden is, blijven games een dankbaar doelwit voor politici en journalisten. Na boeken, strips, rock & roll, videoclip, metal en rap zijn videogames weer een wapen in het arsenaal van conservatieve politici en opvoedkundigen tegen iets dat "de jeugd" graag doet.

Feit blijft dat seks en geweld goed verkopen. En dat populaire films en boeken zich veel en veel meer kunnen permitteren dan videogames op dit gebied. Seks in een serieuze context in een game is haast ondenkbaar! De game "Fahrenheit" (in de VS destijds uitgebracht onder een andere titel om associaties met de documentaire "Fahrenheit 9/11" te voorkomen) bevatte seks tussen twee volwassenen als serieus onderdeel van een mogelijke ver-

haallijn. In de Amerikaanse versie was deze verhaallijn gecensureerd. Aan de andere kant puilen veel spellen uit van de sexy dames in weinig verhullende kleding in tenenkrommende stereotype bijrolletjes.

Over geweld wordt een stuk minder moeilijk gedaan. Toch willen gamers en ontwikkelaars meestal niet te ver gaan. In interviews met developers van het net uitgekomen 'Call of Duty: Black Ops' werd aangegeven dat bepaalde "stealth kills" dusdanig realistisch overkwamen dat ze niet meer in de game pastte. Het werd te eng en te bruut en ze zijn geschrapt omdat ze geen leuk spel opleverden. Toenemend realisme in games heeft zo zijn nadelen.

Toch werd het spel afgemaakt in de media omdat men met de Taliban kon gaan spelen. Ongehoord! Je mag immers nooit op Amerikanen schieten als vermaak. Blijkbaar gelden voor nieuwe of lopende oorlogen andere gameregels dan voor de ontelbare WW2- en Vietnamshooters waarmee we al jaren op de US troops konden knallen.

Ook zien we steeds betere pogingen om games voor volwassenen te maken. Het vorig jaar uitgekomen 'Heavy Rain' draait om een vader wiens zoon gekidnapt wordt en opdrachten voor de kidnapper moet vervullen om zijn zoon terug te krijgen. Hoe ver ga je hierin? Ga je een moord plegen om je zoon terug te krijgen? Doe je het wel als de te vermoorden persoon een drugsdealer blijkt te zijn? Je keuzes hebben consequenties voor je eigen personage en andere personages in de game en de gameplay is zo cinematografisch uitgewerkt dat het een heel bijzondere en intense interactieve ervaring wordt.

Ook zagen we de afgelopen tijd spellen die zich volledig focussen op het creëren van een bepaalde sfeer of een bepaald gevoel. In 'Flower' bestuur je de wind om met bloemblaadjes over een zonnig heuvellandschap veld te waaien. Het klinkt ongelooflijk suf, maar men vindt het een rustgevende ervaring en de game werd een underground succes. In 'Zen Bound' mocht je houten figuurtjes met touw omwikkelen onder begeleiding van een rustgevend muziekje. In 'the Graveyard' strompel je met een oud vrouwtje over een fraai melancholisch kerkhof en zul je soms op het bankje aan het einde van het kerkhof indutten en vredig overlijden.

Zijn games evil? De vraag is net zo onzinnig als de vraag of mensen of films inherent slecht zijn. Games worden een steeds volwassener medium met uitwassen alle kanten op. Voor welk wat wils. Waar de één een boek van Grimm of Dostoyevsky op het nachtkastje heeft liggen leest een ander graag iets van Markies de Sade, Stephen King of een comic. Die keuzevrijheid is een groot en bevochten goed en dit zou voor games niet anders moeten zijn.

Kaartenhuizen

JOOP LEO

Mijn loopbaan is nogal ongebruikelijk. Na gewerkt te hebben als universitair docent informatica en als consultant en manager in het bedrijfsleven ben ik in 2002 filosofie gaan studeren. Mijn motivatie was simpel. Ik vond filosofie super interessant. Een paar jaar eerder had ik een cursus gevolgd buiten de universiteit en was ik gegrepen door wat ik in de *Kritiek van de Zuivere Rede* las over de noumenale wereld en hoe dit vrijheid mogelijk zou maken. Alleen ik begreep er niet veel van. Ik hoopte door écht filosofie te gaan studeren dit wel te gaan doen.

Ik ben over deze kwestie van vrijheid toch niet zo veel wijzer geworden. Ik heb mij in mijn studie vooral bezighouden met eenvoudiger zaken binnen de theoretische filosofie. Voor mijn afstuderen had Albert Visser mij een aantal onderwerpen gesuggereerd. Onder andere gaf hij het artikel *Neutral relations* van Kit Fine, één van zijn favoriete auteurs. Ik begon het te lezen met hoge verwachtingen, maar na een avond lezen begreep ik nog totaal niet waar het over ging. Behoorlijk frustrerend dus. Een week later waagde ik een nieuwe poging. Nu begon er wat licht te komen, maar tegelijkertijd nam de verwarring toe. Fine beweerde dat het verkeerd was om te denken dat relaties op een fundamenteel metafysisch niveau argument-plaatsen hebben. Maar betekende dit dat als A en B elkaar aantrekken, je dit feit eigenlijk niet zou mogen representeren door A en B aan argument-plaatsen te koppelen? Als dit zo was, dan was er iets goed mis met mijn intuïtie over wat relaties zijn. Ik vond dit zo intrigerend en frustrerend dat ik besloot mijn afstudeerscriptie over het modelleren van relaties te schrijven.

Ik heb voor verschillende visies op relaties wiskundige modellen ontwikkeld, waarbij mijn vroegere studie wiskunde goed van pas kwam. Een hoofdresultaat was dat een grote klasse van relaties adequaat gemodelleerd kon worden zowel met als zonder argument-plaatsen. Kort voor mijn afstuderen heb ik Kit Fine mijn scriptie gestuurd en een uitgebreide reactie van hem gekregen. Dit was een belangrijke stimulans om verder te willen gaan met onderzoek naar de logische structuur van relaties. In 2006 kreeg ik de kans hiervoor via een promotieplaats bij Theoretische Filosofie.

Mijn promotie-onderzoek liep aanvankelijk erg soepel. Ik had de resultaten van mijn scriptie wat gegeneraliseerd en omgebouwd naar een artikel dat ik indiende bij de *Journal of Philosophical Logic*. Vervolgens ging ik

vol optimisme aan de slag om te bewijzen dat argument-plaatsen altijd op een *neutrale* manier gereconstrueerd konden worden. Meerdere keren meende ik een bewijs gevonden te hebben, maar telkens bleek er nog een klein foutje in te zitten. En een foutje betekende domweg dat ik geen bewijs had. Na maanden zwoegen zag ik liggend in bed plotseling dat het niet waar kon zijn! Dat ik dit inzag betekende alleen nog niet dat ik het ook helder wist op te schrijven. Dat lukte pas toen ik het resultaat en het bewijs herformuleerde in termen van verzamelingentheorie met ur-elementen (een suggestie van Albert Visser).

Mijn onderzoek kwam in zwaar weer toen ik de notie van *voorkomens* (occurrences) van objecten in relaties ging bestuderen. Ik verloor mezelf in het "hogere oneindige" met resultaten die het bestaan van meetbare

kardinaalgetallen veronderstelden. Dit was bizar omdat ik helderheid zocht over alledaagse zaken als de structuur van de liefdesrelatie. Om meer inzicht te krijgen in voorkomens van objecten ging ik op bezoek bij Kit Fine in New York. Een zeer inspirerend verblijf, maar écht

antwoorden had hij ook niet. Wilde ik verder komen dan zou ik het zelf moeten doen.

In 2009 kreeg ik een doorbraak in mijn denken over relaties. Ik had daarvoor relationele toestanden steeds geïdentificeerd met relationele complexen, maar door toe te laten dat binnen een relatie meerdere complexen met eenzelfde toestand konden corresponderen zag de wereld er ineens stukken eenvoudiger uit...

Op 5 november 2010 was mijn promotie. Dus eind goed al goed? Ik weet het niet. Op de een of andere manier vind ik mijn werk en veel ander filosofisch werk lijken op het bouwen van kaartenhuizen. Met veel moeite bouw je telkens opnieuw iets op wat anderen of jezelf even later weer volkomen onderuit weten te halen. Elke filosoof is in feite een ongelooflijke optimist. Het volgende citaat van Kit Fine wil ik jullie niet onthouden:

Philosophy is the strangest of subjects: it aims at rigour and yet is unable to establish any results; it attempts to deal with the most profound questions and yet constantly finds itself preoccupied with the trivialities of language; and it claims to be of great relevance to rational enquiry and the conduct of our life and yet is almost completely ignored. But perhaps what is strangest of all is the passion and intensity with which it is pursued by those who have fallen in its grip.

Ik ben Spartacus

SPARTACUS

Leugenachtigheid is een zonde die alleen besteed is aan ons en daarom ook alleen door ons gewaardeerd kan worden. De edelheid, deugdelijkheid zelfs, van deze zonde blijkt pas echt uit Kubricks klassieker *Spartacus* uit 1960. Als de Romeinen de slaven en hun moraal in het nauw gedreven hebben en de identiteit van Spartacus eisen, staat een naamloze slaaf op en roept “Ik ben Spartacus!”, waarop hij gevolgd wordt door de rest van de slaven die allen proclameren Spartacus te zijn. Ook ik ben Spartacus en ook ik zie de schoonheid en kracht van leugens. Schiller had gelijk toen hij zei dat een (ziekelijke) fixatie op waarheid alleen te vinden valt bij de geweldig stomme en de belachelijk slimme mensen. Het is immers een gezonde waardering voor schone schijn die ons werkelijk en waarachtig volledig mens maakt, ongebonden aan de beperkingen van realiteit. Liegen, juist zodra de leugen fundamenteel wordt, toont de welbespraaktheid in een mens aan. De reden dat we politici altijd bestempelen als leugenachtige schelmen (ik dank Rik Peels voor mijn vocabulaire) is omdat we graag willen dat ze ons voorliegen. Een politicus die niet in staat is om te liegen, zal niet in staat zijn om het land te leiden. Laten we eerlijk zijn: als de leugen snel genoeg is, dan kan de waarheid naar de maan lopen. Zelfs de logica leert ons dat

ex falsum sequitur quodlibet, dus dat is meteen mooi meegenomen! Een blik op onze geschiedenis laat zien hoezeer de leugen van belang is: als Chroestjow eerlijk was geweest over het aantal kernbommen die hij operationeel had (een stuk of 3, i.p.v. 150), dan had de Koude Oorlog hoogstens 30 jaar geduurd. Als Al Gore een uitgebalanceerd en genuanceerd verhaal over het broeikas-effect had gehad, dan had het ons niets kunnen schelen. Als Boudewijn Büch eerlijk was geweest over de waarheidsgetrouwheid van zijn boeken, dan had niemand ze willen lezen, want het is gewoon een kutschrijver. Columnisten van de Filosoof hebben de schoonheid van de leugen van oudsher ook begrepen: zodra iemand beweert Zwarte Doos te zijn en een spreekbuis wordt voor gevoelens die niet van hemzelf zijn, dan al is de leugen ingetreden. Ik, Spartacus, ben van mening dat deze traditie het verdient om voortgezet te worden, want aan het einde van de dag is het enige wat de mens zichzelf afvraagt het volgende: Wie is Spartacus?

Spartacus is met deze column als winnaar van de columnwedstrijd uit de bus gekomen. Hij zal vanaf heden de vaste columnist van de Filosoof zijn. Alle andere inzendingen wilden we jullie echter niet onthouden en zijn hieronder (in willekeurige volgorde) geplaatst.

Een zondig afscheid

Ik heb zin in een lekkere vette hap. Geen onbemindde uitspraak, ik verlang er bij het schrijven erover zelfs naar. Het is ook meer dan een cliché, stiekem beschouwen we het als een waarheid, dat lekker eten ongezond moet zijn, hoe onzinnig ook. Want een vers aangesneden mango of ananas kan zoveel lekkerder zijn. Niet dat je vaak een ananas aansnijdt, omdat je bij god niet weet waar je moet beginnen, maar je hebt er een speciaal keukenhulpstuk voor. Koop het, je krijgt er geen spijt van. Koop het: nu.

Goed, waar was ik. Oh ja, nu ik wetenschappelijk heb aangetoond dat er ook lekkere én gezonde etenswaren zijn, bekijken we de vette hap nader. Al bedenk ik me net dat er wel degelijk iets als vetzucht bestaat; het heeft iets te maken met hongerige oermensen en de duurzame brandstof die vetrijk eten ons levert. Eigenlijk een slecht voorbeeld dus, maar om mijn eerdere woorden te herschrijven is maar zonde van de fijne samenhang en de energie. In deze tijd van duurzaamheid lijkt het me toepasselijker om ze te laten staan.

Het is ook wel een mooi ezelsbruggetje naar een

zondig leven, het verzochte onderwerp. Alhoewel “zonde” in het verband hierboven letterlijk vertaald verspilling betekent. Grappig dat ik me nu pas beseft dat verspilling, op zichzelf ook een zonde, in ons dagelijks taalgebruik onder de noemer “zonde” een plaatsje heeft veroverd. Maart het kan ook “wat zonde”, als in “wat jammer” betekenen. Dit ligt al dichterbij in de buurt van een waarheidsgetrouwe betekenis, vaak genoeg is een zonde uiteindelijk gezien gewoon jammer. En dit is ook de reden waarom deze column zo onzinnig begint als ze begint.

Een zonde begaan; amusant om te lezen, spannend om te begaan, je zou het bijna aanraden aan de lezer als het niet zo een onzin was. Het gewone (gemakkelijk weggezet als saaie) en dagelijkse geluk is goed is verkiesbaar boven tijdelijk genot. Ook kan ik me niet ontdoen van het vermoeden dat de vorige columnist al enkele zonden behandeld heeft. In zijn afscheidscolumn omschrijft hij de huidige hoofdredactrice als een lege huls (wat naar ik aanneem geen compliment was), een sneer waar vast een zonde aan ten grondslag ligt, zo het schrijven op zichzelf al geen zonde is. Het

viel overigens wel toepasselijk samen met een zelfreflecterend voorwoord van de hoofdredactrice over immoraliteit.

Begrijpelijkerwijs zal lezen over zonden zoals vreemdgaan populair blijven, zodat je het vervolgens hypocriet kan afkeuren. Of je proeft zelf van een zonde, met een kater in veelvoud. Ik zou zelfs een boek over een fabeltje genaamd Monogamie willen schrijven, werkelijk een fascinerend onderwerp. Maar toch liever nádat ik enkele echte wereldproblemen heb aangepakt

Guido Bik

Superbia

Ieder mens is zondig. Zo ook ik. Vertellen over mijn zonde, mijn enige zonde, doe ik met gebogen hoofd. Ik zoek geen verschoning en nog minder zoek ik begrip. Ik vertel zoals ik zondig: onwillekeurig en onvrijwillig.

Lang geleden overviel mij voor het eerst een verpletterend gevoel van vergeefsheid. De noodzakelijkheid waarmee de dood zich aandient en de onmogelijkheid God via de achterdeur van mijn hart alsnog naar binnen te smokkelen, deden mij verstarren in apathie. Het probleem reikte dieper dan de vraag *waarom* ik iets zou moeten ondernemen; de onbeantwoorbare vraag *hoe überhaupt* te handelen omvatte mij volledig. Welke norm kon immers fungeren tegen de contrastloze achtergrond van vergankelijkheid?

Het was niet lang hierna dat het hemelse *zelfbedrog* zich in mijn hart nestelde. Langzaam begon ik mijzelf, als met goddelijke toestemming, succesvol te misleiden. Het begon op het meest elementaire, onschuldige niveau. Eerst dichtte ik mijzelf unieke kwaliteiten en vermogens toe. Niet zomaar een mens; een *bijzonder* mens was ik. Het anonieme gekrioel van de massa's der aarde zou zich onder mijn voeten afspeelen. Ik was speciaal. Al snel begon mijn zelfbedrog steeds mythischer proporties aan te nemen. Met faustische ijver bouwde ik zorgvuldig aan mijn tweede, goddelijke schepping. Ik, Icarus, zou de wereld verbazen. Ik zou vliegen waar nog nooit gevlogen was. Waarom zou ik mij laten knechten door de onvermogens van mijn voorgangers?

Waar mijn menselijkheid zondigt, kwam Icarus ter wereld.

Icarus is mijn noodzakelijke complement. Hij is de overtuiging dat ik leef omwille van een hoger plan dan gedachteloze en oneindige instandhouding. Icarus is mijn streven; mijn god; mijn redding. Graag had ik willen kunnen leven zonder mijn paradoxale zelfbedrog. Maar waar het onderliggende principe levensverloochenend is, omarm ik het resultaat als mijn enige mogelijkheid tot levensbevestiging. Wellicht een zonde, maar wel een die ik moet begaan. Net zo lang tot de illusie realiteit wordt.

Icarus

Hubris

In de roman *Gstaad 95-98* van Marek van der Jagt (een pseudoniem van Arnon Grunberg) leren we Francois Lepeltier kennen. Deze Lepeltier is een overtuigd zondaar. Zijn eerste zonde pleegde hij naar eigen zeggen al voor zijn geboorte: hij scheurde de baarmoeder van zijn moeder kapot, 'uit pure jaloezie'. Hij wilde niet dat anderen daar ook zouden wonen. Deze daad afschuiven op het toeval, de natuur, het noodlot, is hem te min: 'toeval mag een excuus zijn, maar als excuus is het mij te mager... wat een belediging zou dat zijn, wat een leugen omwille van de conventies.' Lepeltier is blijkbaar van mening dat toeval nooit een excuus is, en voegt zich daarmee bij de oude Grieken: hoewel Oedipus geen weet had van het feit dat hij zijn vader vermoorde en met zijn moeder sloop, was hij volgens de Griekse moraal wel degelijk schuldig aan deze feiten.

Ik heb de zeven hoofdzonden er eens op nageslagen, er zit er geen één tussen die me niet inherent aan de menselijke natuur lijkt te zijn. Waar zouden we zijn zonder wellust? Uitsterven zouden we. Of hoogmoed, misschien nog wel de meest herkenbare, ik reken deze tot mijn favoriete hoofdzonde. Volgens psychiaters zijn de enige mensen die hun eigen capaciteiten realistisch inschatten, de klinisch depressieven. Hoogmoed is zo bezien een overlevingsvereiste. We moeten onszelf wel overschatten, anders zouden we ons bed niet meer uit komen. Ik schrijf deze column in de vaste overtuiging dat ik de wedstrijd ga winnen. Was ik hier niet van overtuigd, dan zou ik er niet eens aan beginnen.

Is de constatering van de psychiaters nu een excuus? Ik sluit me bij Francois Lepeltier en de oude Grieken aan: dit is geen excuus. Als excuus is het inderdaad te mager, als mijn hoogmoed een ziekte is, en ik paraphraseer wederom Francois Lepeltier, 'dan gloei ik van de koorts. Toch ben ik volledig toerekeningsvatbaar, ik heb geen medelijden nodig.' Ik draag mijn kruis van hoogmoed in de volle overtuiging dat ik er zelf voor gekozen heb: ik heb het zelf uitgezocht en op mijn eigen schouders gehesen. En mocht ik eronder bezwijken, mocht ik vallen en door omstanders wel lustig vertrapeld worden, dan is dat in ieder geval in de wetenschap dat ik nog steeds geen medelijden nodig heb. Laat de Griekse toorn maar komen.

Michiel Hordijk

Actions and accidentality

NIELS VAN MILTENBURG

How can the mind of a human being determine the bodily spirits (i.e. the fluids in the nerves, muscles, etc.) in producing voluntary actions, being only a thinking substance?

– Princess Elisabeth of Bohemia in a letter to Descartes.

Thus Princess Elisabeth asks Descartes to explain how an immaterial mental substance can produce voluntary movements in a material body – what we today would call intentional actions. Unfortunately Descartes's answer that mind and body interact through the pineal gland is notoriously unsatisfactory from a contemporary point of view. A large majority of current philosophers of mind, however, believe that we finally have a correct answer to the Princess's question: Causal Action Theory (CAT from here on). This paper will challenge the widespread view that CAT provides us with a final answer to the problem of the causation of action.

When we explain a natural event we often do so by citing its cause. "Why did the tower crane fall on the Ruppert building?" "Because it was blown over by a gust of wind." We have a different way to explain intentional actions. These are actions performed for a reason. We explain them by rationalization (citing the reason to act). "Why did you buy the sandwich?" "Because I was hungry." Donald Davidson argues that, contrary to what we might think, rationalization is in fact a species of ordinary causal explanation.¹ This idea is the basis of CAT.

To rationalize someone's action we cite her reason for performing it. According to Davidson a reason consists of a belief and desire (more specifically a pro-attitude). "Why did you open the fridge?" "Because I want a beer and believe my fridge is full of them." Davidson stresses that we should take the 'cause' in 'because' seriously. An agent acts for a certain reason when the reason causes her to act. But why should we interpret 'because' causally? Couldn't one say that a reason merely justifies an action instead of causing it? Davidson answers that reasons indeed justify actions, but that the true force of the 'because' in rationalizing explanations only comes out when we interpret it causally. One can want a beer and believe that there is beer in the fridge, but still refrain from going to get one. It follows that merely having a reason doesn't ex-

plain why an agent acts. She can still decide not to. When a reason causes the action, however, it fully explains why the bodily movement takes place. It is in this way that rationalization derives its explanatory force from causal explanation.

But how can mental entities such as beliefs and a desires cause bodily movements? Davidson answers that mental events supervene on physical events in the brain. The physical events in the brain cause the bodily movements, but since we can describe these physical events in mental vocabulary (such as beliefs and desires), they can also figure in rationalizations.

Although there is much discussion in present day philosophy of mind about which types of mental occurrences are able to cause actions, and on how these occurrences are physically realised, almost everyone agrees that acting for a reason must ultimately be analysed in causal terms. Ruth Millikan even called this insight one of the few achievements of contemporary analytic philosophy.² CAT is the collective term for all accounts that try to explain actions by pointing to causally related mental occurrences. It explains intentional action in terms of mental states with a certain intentional content (e.g. "I'd like some beer and there is beer in the fridge") that causes a bodily movement (e.g. me walking to the fridge). The content of the mental state gives the reason for the bodily movement (wanting beer and knowing that there is some in the fridge justifies a trip to the fridge). The causal relation between this reason and the bodily movement then explains how human minds can produce intentional actions. Thus the problem of the causation of action is solved.

Unfortunately there is a problem for CAT: deviant causal chains. Here is an example of a deviant causal chain. I despise X, which provides me with a reason to kill him. Suddenly I see X crossing the road in front of my car. I now think: "This is my chance to finally get rid of the bugger." The sudden entertaining of such a murderous thought startles me, causing my foot to accidentally hit the gas pedal. Here my despisal of X causes his death. But would we really say that I killed him intentionally? In this case, contra CAT, the reason causing the action, is not equal to the action being done for the reason.

Davidson himself was already aware of this problem and tried to solve it by claiming that the reason

1 D. Davidson, 'Actions, Reasons, and Causes', 1963.

2 R.G. Millikan, 'White queen psychology', 1993.

should not only cause the action. It should cause it in the right way. I will however argue that CAT has no way of specifying what 'the right way' is. To see this we have to look at CAT's conception of causality and intentional content.

CAT claims that there is no difference between the kind of causality exhibited in intentional action, and the kind of causality to be found within inanimate material processes. The word 'because' refers to the same type of causal connection in both "I bought a sandwich, because I was hungry" and "The crane fell over because of a gust of wind". It is this uniform understanding of causality that allows causal action theory to solve the problem of the causation of action. The mind is able to cause material bodily movements, because mental states are themselves material processes. It follows that the causal relation between the mental state and the bodily movement is independent of the fact that this state also justifies the performance of the bodily movement.

CAT also has a uniform understanding of intentional content. All mental states are propositional attitudes to be analysed into two separate elements: a content that is given by a proposition and a causal role indicated by the relevant attitude verb. A belief, for instance, is caused by what it represents (the beer in the fridge causes my belief that there is beer in the fridge), a desire causes what it represents (wanting beer causes me to go and get it). This view allows causal action theorists to assume material processes that correspond to certain types of mental state on the basis of causal relations. It follows that it can make no difference to the content of the mental state on which I act, that this same state also causes the bodily movement which is my action. Thus causation and content are in principle only externally related and logically independent. It is not logically impossible that a desire to A causes a (different) action B.

Let us return to the problem of deviant causal chains. A deviant causal chain occurs when we have a bodily movement that is both rationalized and caused by a particular mental state, but where the relevant movement is obviously not an intentional action. As mentioned above proponents of CAT respond to the-

se cases by claiming that mental states should cause movements in the right way. But what can this right way be? Perhaps the problem is that the driver pressed the gas pedal only by accident, and in the case of intentional actions we don't want our mental states to cause accidents. We want them to non-accidentally cause the bodily movements that are in accord with them. I couldn't agree more, but the problem is that the accordance of content and the causal relation are logically independent. This means that every single time a mental state causes a bodily movement that is in accord with it, it does so accidentally.

This shows that the problem of deviant causal chains is not solvable by referring to a 'right way' of causing. But I would like to go one step further. If the co-occurrence of justification and causation can only be accidental, due to the logical independence of causality and content, then every causal relation between reason and bodily movement is in a sense deviant. The problem of deviant causal chains is merely a symptom of a fundamental failure in CAT. When one acts for a reason, one acts in order to achieve a desired end and

on grounds of a belief. But this cannot be accounted for by the existence of accidental causal relations. As Anscombe puts it:

[Davidson] speaks of the possibility of 'wrong' or 'freak' causal connexions. I say that any recognizable causal connexions would be 'wrong', and that he can do no more than postulate a 'right' causal connexion

in the happy security that none such can be found. If a causal connexion were found we could always still ask: 'But was the act done for the sake of the end and in view of the thing believed?'³

A Davidsonian cannot simply come up with a version of CAT in which content and causality are somehow dependent, because it is precisely their independence that allowed Davidson to solve the problem of the causation of action. It seems that we need a radically different account of intentional action. We need an account that drops the assumptions of CAT and unifies the relation of accord with the causal relation. We need an account that truly explains how an intentional action and the reason for which it is performed relate to each other.

"[...] the problem is that the accordance of content and the causal relation are logically independent. This means that every single time a mental state causes a bodily movement that is in accord with it, it does so accidentally"

3 G.E.M. Anscombe, 'Von Wright on Practical Inference', 1974.

Docentenforum over immorele kunst

INEKE VERMEULEN

Ik was onderweg naar een expositie, maar voor mij gebeurde een auto-ongeluk. Ik stapte uit en beschouwde dit als een kunstwerk. Ik bewonderde het verwrongen staal en toen ik dichterbij kwam zag ik dat de bestuurder nog leefde, uit zijn hals kwam een straal bloed die uitspoot over een krantenartikel van een terroristische aanslag. Wat een prachtige weergave van onze condition humaine...

Ongeveer zo begon Rob van Gerwen, docent esthetica, zijn lezing over immorele kunst. Bij eenzelfde lezing aan een kunstacademie liep volgens Van Gerwen een groot deel van de studenten de zaal uit, maar wij filosofiestudenten lieten ons niet uit het veld slaan en luisterden nieuwsgierig verder. Onderwerp van de lezing was Immorele Kunst, of beter de vraag of kunst wel immoreel kan zijn.

Wanneer we kunst bekijken, nemen we volgens Van Gerwen een esthetische houding aan, zoals hij (zogenaamd, voor de goede orde) deed bij het auto-ongeluk. Maar dan klopt er natuurlijk iets niet, want als we getuige zijn van een ongeluk horen we niet toe te kijken, maar moeten we iets *doen*. We moeten geen esthetische houding aannemen, maar een ethische houding.

Kunstenaars spelen soms met dit onderscheid tussen een ethische en esthetische houding. Ze tonen een situatie die moreel beoordeelbaar is, maar je wordt

niet geacht te handelen. Dit kan zorgen voor een ongemakkelijk gevoel. Is die kunst daardoor immoreel? Van Gerwen vindt van niet, hij pleit voor het Ethisch Autonomisme. Dit houdt in dat kunst een autonome praktijk is, waarbij de inhoud van het kunstwerk niet immoreel kan zijn. Dit staat tegenover het Radicaal Moralisme, waarbij een kunstwerk wordt beoordeeld op de inhoud. De productiemethode van een kunstwerk kan wel immoreel zijn, we mogen dus geen mensen vermoorden om van hun lichaam een kunstwerk maken.

Het wordt nog interessanter wanneer er juist met die productiemethoden wordt gespeeld, zoals bij de kunstwerken van Santiago Sierra. Deze installatie-kunstenaar zette een groep zwervers met hun gezicht naar een muur in een museum, in ruil voor een slaapplekplaats. De museumbezoekers keken toe, maar werden ook deel van het kunstwerk, ze voelden duidelijk het verschil aan tussen hun situatie en die van de zwervers.

Het onderscheid tussen een ethische en esthetische houding is een nuttig onderscheid om de kunsten te beschermen tegen Radicaal Moralisten die kunstwerken willen verbieden, omdat de inhoud volgens hen immoreel is. Zo kan kunst ons een spiegel voorhouden en een eventuele hypocrisie in ons denken tonen.

Call for Papers

The Philosophers' Rally is an annual conference organized by and for students. This year, the 5th edition will be held in Nijmegen on May 12th and 13th 2011. Four keynote speakers and thirty student speakers take the stage. This is the perfect opportunity to get in touch with other philosophy students, listen to interesting lectures and maybe even present your own work!

The theme of the 2011 Rally is: "From Belief in a System to Systems of Belief". If you are interested in presenting on any topic related to this theme, send in an abstract of max. 300 words to philosophersrally@gmail.com before February 4th.

For more information on the Rally, the theme and the Call for Abstracts, see www.ssf-filosofie.nl/philosophersrally.

The Philosophers' Rally is organised by students of the Faculty of Philosophy, Theology and Religious Studies of the Radboud University Nijmegen, under the banner of the SSF (Collaboration of Study Associations of Philosophy in the Netherlands and Flandres).

CALL FOR PAPERS

TWO DAYS: LECTURES, DEBATES & MORE...

Theme: FROM BELIEF IN A SYSTEM TO SYSTEMS OF BELIEF 12TH & 13TH OF MAY

LOCATION: NIJMEGEN

DEADLINE FOR SUBMISSIONS: 4TH FEBRUARY

EMAIL: PHILOSOPHERSRALLY@GMAIL.COM

W: SSF-FILOSOFIE.NL/PHILOSOPHERSRALLY

Students at all levels, from first-year bachelor students to final year PhD candidates, in philosophy and related disciplines are invited to submit an abstract of around 300 words.

ACADEMIC PHILOSOPHICAL INTERACTIVE

ACCESSIBLE DIALECTICAL

Call for kopij volgende editie

Van alle zonden in de wereld kan ijdelheid ons in ieder geval niet verweten worden. Je merkt het aan niets, behalve de gebruikelijke voettekst. En natuurlijk aan dat we het hier schrijven. Maar wij hebben de eer om de vijftigste editie van dit departementsblad uit te mogen geven. Een mooi moment om - sentimenteel als we zijn - jullie er op te wijzen dat dit niet mogelijk was geweest, ware het niet voor ons enthousiaste publiek (en natuurlijk de subsidie van het departement)! Ook dit keer weer twee mooie ingezonden stukken. Stukken die ons als redactie ontzettend blij maken. Niet alleen omdat het betekent dat jullie daadwerkelijk de Filosoof lezen, want dat spreekt voor zich. Vooral, omdat het betekent dat jullie geïnteresseerd, vermaakt, verafschuwde, kortom bewogen worden. En dat niet voor jezelf houden. Dat is intersubjectiviteit. Zoals Steven Hawkins in het Pink Floyd's Keep Talking zegt: "All we have to do is keep on talking." Maar dan bij voorkeur wel in een tekstdocument bestemd voor onze inbox.

Zoals inmiddels te verwachten valt, vermelden we vast het thema van het toekomstige nummer: De Toekomst. Jawel beste Trekkies, Star Wars, Battle Star Galactica en Stargate fans, de toekomst. Niet dat de toekomst alleen voor Science Fiction fanaten interessant is. Om maar wat te roepen: hoe ziet de toekomst van de filosofie er uit? Wat denken de mensen over 200 jaar over Kant of Foucault? Hoe ziet de wereld er überhaupt uit over 200 jaar? Hebben we dan cyberaanslagen van KI gestuurde vliegtuigen op virtuele World Trade Centers? Wat voor invloed gaat het internet op ons als mens hebben nu dat steeds belangrijker en beschikbaar wordt? Kortom genoeg om je filosofenhersenen over te laten malen tijdens die eerste weken van het nieuwe blok als je nog in de roes van de collegevrije week bent. Laat het ons weten, wij zijn benieuwd wat jij vindt. Stukken onder de 400 woorden kunnen bij ingezonden post, wil je een artikel insturen, dan kijken we wat kritischer na, maar we willen ook graag langere stukken plaatsen! Vergeet ook niet het studentenessay. Dus e-mail je stuk naar de.filosoof@phil.uu.nl. We zijn benieuwd!

Document Diensten Centrum de Uithof

Wij kunnen het volgende voor u produceren:

- Print- en kopieerwerk van visitekaartje t/m A3
- Posters van A2 t/m A0
- Promotieel printwerk;
  - Gepersonaliseerde mailings
  - Gepersonaliseerde kalenders
  - Bedrukte t-shirts & buttons
- Produceren van readers
- Allerlei vormen van nabewerking

Waar vindt u ons:

Hugo Kruytgebouw
Padualaan 8, kamer W 003
3584 CH Utrecht

telefoon: 030 253 35 41
e-mail : ddcu@ddcu.nl

